

Հայկական մանրանկարչություն

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՐԳ

ԿԵՐԱՐԱԿՈՒՐԱՐ

**ЗООМОРФНАЯ
ОРНАМЕНТИКА**

**ZOOMORPHIC
ORNAMENTATION**

18

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՆԹԵՐ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԻ ԱԽԱՆ ԶԵՐԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍԻՏՈՒՏ

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ Им. МАШТОЦА
ПРИ ПРАВИТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

MATENADARAN
MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS
GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՊԵՏԱԿԱՆ ՅՈՎԱՆԱԿՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՒ
ՍԱՅՐ ԱԹՈՈ Ս. ԷՉՄԻԱՅԻՆԻ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЗАКАЗУ И
ПРИ СОДЕЙСТВИИ КАФЕДРАЛЬНОГО СОБОРА Св. ЭЧМИАДЗИНА

PRINTED UNDER STATE PATRONAGE AND WITH ASSISTANCE
OF THE MOTHER SEAT AT HOLY ECHMIADZIN

Армянская миниатюра

ЗООМОРФНАЯ
ОРНАМЕНТИКА

Armenian miniature

ZOOMORPHIC
ORNAMENTATION

К 1700 - ЛЕТИЮ ПРИНЯТИЯ АРМЕНИЕЙ ХРИСТИАНСТВА

FOR THE 1700 YEAR ANNIVERSARY OF THE
ACCEPTANCE OF CHRISTIANITY IN ARMENIA

Հայկական մանրանկարչություն

ԿԵՆԱՐԱՎՈՐԻՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ 1700 - ԱՄՅԱԿԻՆ

953

ԵՐԵՎԱՆ “ԱՍՏՐԻԼ” 1995

ԳՄԴ 85.14
Հ 253

Կազմեց եւ առաջարկանք գրեց
ԱՍՏԳԻԿ ԳԵՎՈՐԳ-ՅԱՆԸ

Պատրասխանակու խմբագիր
ԳԵՎՈՐԳ ԱԲԳԱՐՅԱՆ

Составление вступительная статья
АСТХИК ГЕВОРКЯН

Ответственный редактор
ГЕВОРК АБГАРЯН

Compilation and introduction by
ASTGHIK GEVORKIAN

Editor
GEVORK ABGARIAN

ISBN 5—8079—0199—1

Հ 4903020000 (4)
710 (01) · 92 3,91

© "Անահիտ" հրատարակչություն, 1996
© Издательство "Ананит", 1996
© "Anahit" publishing house, 1996

Հայ միջնադարյան մանրանկարչական արվեստում զգալի դեղ էն գրավում կենդանական զարդապատկերները: Գրանց արմագները շաբ խորն են: Հնագիրական ուսումնասիրությունները ցոյց են դալիս, որ կենդանական աշխարհը վերարդադրող հարուստ նյութ են պարունակում հայկական լեռնաշխարհում պահպանված ժայռապատկերները: Գրանք Հայաստանում բնակված վայրի եւ ընդանի դարապեսակ կենդանիների պատկերներ են՝ կապված նախնադարյան մարդու պաշտամունքի, կենցաղի հետ:

Հարթաքանդակների զգալի մասը ունի նաև գեղագիրական արժեք, որի հիման վրա կարելի է ասել, թե ինչպես իին աշխարհի շաբ ժողովուրդների, այնպես էլ մեր արվեստի պատմությունն սկսվում է ժայռապատկերներից:

Կենդանական աշխարհի մասին հարուստ նյութ են պարունակում պեղումներից հայտնաբերված մ.թ.ա. պաշտամունքի կիրառական առարկաները /սկարաբետիդներ, կնիքներ/: Սուանձնապես հետաքրքրական են հերալդագիր կենդանական խորհրդանշանները /զինանշաններ, դրումանշաններ/ :

Ճարդարապետական արվեստ ներթափանցած կենդանաբանակներից շաբերը դիմվել են նաև իբրեւ քրիստոնեական պահպանիչ խորհրդանշաններ, որոնք մեծ դարածում են սպասել հավկապես X-XIII դդ. : Սղբանարի X դարի Սուրբ Խաչ եկեղեցու արդարին որմնանկարները Ս. Տեր-Ներսէսյանը գնահատել է որպես եկալի օրինակ ոչ միայն Հայաստանում, այլև ողջ քրիստոնեական աշխարհում: Տաճարի ճակարային գորիների բազմապեսակ կենդանապարդերը հարուստ են խորհրդանշանական ու աշխարհիկ բովանդակությամբ: Իսկ դաճարի արեւելյան ճակարի կենդրոնական լուսամուգից վերեւ, վահանակի վրա Աղամի կիսանդրու մուր կարդում ենք. "Եւ գոչեաց Մդամ անուանս ամենայն անասնոց եւ զանազաց" / Գիրք ծննդ. Բ, 20 /:

Հայ մագիստրուները սկսած IV-V դարերից բազմաբնույթ դեղեկություններ են հաղորդել կենդանական աշխարհի վերաբերյալ: Հայքնի են միջնադարյան կենդանապատում կրույներ, որոնցից շաբերը առակներ են ու խրապներ /Միխթար Գոշ, անանուն հեղինակ՝ "Քարուախօս"/:

Նախաքրիստոնեական շրջանի խորհրդանշաններից շաբերը հետագայում վերահնաստավորվել են, սպասել քրիստոնեական բնույթ եւ ներառվել նաև հայ միջնադարյան հոգեւոր մաքյանների գեղարվեստական հարդարանքներում:

Հայկական մանրանկարչությունը համաշխարհային ճանաչման ներկայացնող գիրնականների ուսումնասիրություններում ընդգրկված նյութերը վերաբերում են X-XVII դարերում սպեղծված մաքյաններին ու դրանք գեղարվեստական հարդարանքով ձեւավորող արժանահիշաբակ վարպետներին: Հոգեւոր պատկերագրությունների հետ միապետ ձեռագիր մաքյանները շրեղորեն զարդարող խորանները, գլխապարդերն ու լուսանցապարդերը ձեւավորվեցին նաև կենդանապարդերով, որոնցից շատերը դիմվում են որպես աներեւակայելի առասպեկտական էակներ ու իրա լան օրինակներ:

Թե հայ եւ թե ո՞ւ մասկաններ իրենց աշխաբություններում առանձին դեղ են դմվել միունքում պարդանկարչությանը: 1887թ. հրատարակված

Վ.Վ.Սկրատվի "Սլավոնական եւ արեւելյան պարտավություն" սրբարածավալ ալբոնում հեղինակը հայկական պարդարվեստին է նվիրել որ դախսդակ եւ բարձր գնահատել հայ նկարիչների արվեստը: 1978թ. լույս դրեսավ Լ.Ա.Գուտնավոյի "Հայ ձեռագրային պարդանկարչություն" ալբոնը, որի նյութը քաղված է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերից: Հիշված ալբոններում ընդգրկված բուսական, դրվագապարդային ու ձարդարապետական հարուստ պարդարանքների շարքում, ուշագրավ են կենդանակարդերը ոչ միայն իրենց դարավետակությամբ, այլև նրբաճաշակ կարարմամբ ու գունավարդարմամբ:

Կենդանակարդերն սրեղծվելով դարբերում եւ հայ գրչության դարբեր օջախներում, բնականաբար, ունեցել են դարավիճան զարգացում: Ամենավաղ օրինակները պահպանվել են IX-X դարերից մեզ հասած "Մլրէ թագուհու", "Էջմիածնի փղոսկրե": Եւ "Տրապիչոնի" ավետարաններում: "Մլրէ թագուհու" ավետարանի / IXդ., Վենեփիկ, Միիթարյան Մատենադարան, Զեռ. 1144/86 / խորաններից մեկի ճակապային քառանկյան կիսակոր դաշտում պարկերված է Նեղոսի մի դեսարան, որտեղ նկարված են՝ կարմրախայր ձկներ, բաղեր, հավալուսաններ: Մեկ այլ խորան զարդարված է ծովաձիերի, կոկորդիլոսների ու մեղուկանների պարկերներով: Խորանները հարուստ են նաև պաշտամունքային նշանակություն ունեցող թռչունների եւ առասպելական բնույթի կենդանիների պարկերներով:

Կենդանական հարուստ դեսարանիով զարդարված է նաև Խդ. "Տրապիչոնի ավետարանը" /Վենեփիկ, Զեռ. 1400/108/: Այսդեղ խորանների փառահեղ նկարաշարը հագեցած է մուգ կապույտ եւ կարմիր գույներով, որոնք ունեն սպիրալ ու դեղին բացվածքներ՝ ուկու համարելությամբ: Անհայր նկարիչը մեծ վարպետությամբ է սրեղծել խորանների վերին լուսանցքները զարդարող սիրամարգերը ու խայտահավերը: Խ դարի հանրահնչակ "Էջմիածնի ավետարանի" /Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Զեռ. 2374/1 խորանները զարդարող աղավնիներն ու սիրամարգերը ձեւվ ավելի ընդգծված են եւ զգալի է արեւելքի ապելցությունը:

Հայ մանրանկարչական արվեստը ծաղկում ապրեց XI դարում բուն Հայաստանի գրչության դպրոցներում: Այդ շրջանի հայ գրչարվեստի եպակի գործերից են նկարիչ Հովհաննես Սանդղկավանեցու նկարակարդած ավետարանները: Սրանց խորանակարդերում զգալի դեղ է հարկացված կենդանապատկերներին, որտեղ պահպանված են հայկական զարդարվեստի ավանդական ձեւերն ու եղանակները: Արվեստաբան Տ.Ի.Կմայլովայի կարծիքով խորանների որոշ զարդաձեւերը վկայում են դեռևս հելլենիստական ավանդույթների առկայությունը քրիստոնեական արվեստում /դրախտ. 1,2/:

Բացահիկ արժեք է ներկայացնում Հովհաննես Սանդղկավանեցու նկարակարդած "Մողնու ավետարանը" /Մ.Մ. Զեռ. 7736/: Խորանների սյուների մոտ շարժուն կեցվածքով պարկերված իրական ու առասպելական կենդանինե-

1. Մաշտոցի անվան Մատենադարան, այսուհետեւ՝ Մ.Մ.

1.

ԺԱՅՈՍՊԱՏԿԵՐՍԵՐ - Ուղտասար
(Նախապատմական շրջան)
Հայկական հուշարձաններ, Թեյրութ, 1975թ., էջ 7:

НАСКАЛЬНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ
(Доисторический период, Ухтасар)

Армянские памятники, Бейрут, 1975, стр.7.

PICTURES ON ROCKS

Ukhtassar (Prehistoric period)

Armenian Monuments, Beirut, 1975, p.7.

ըր գրավիչ են իրենց նրբազեղությամբ /լրախս. 3-9/: Այսպես արեւելքի ապղեցությունը բնորոշող գլեսարան է փղերով ու զանազան կենդանիներով սպեղծված հորինվածքներ: Նկարչի վարպետ կարարմամբ սպեղծված այս կենդանապարկերները հարկանշվում են ճշգրիտ համամասնություններով, թերեւ շարժումներով և մեղմ գունաշարով: Նկարչի ինքնապիա մոդեկումը նկարվում է հարկապես ջրային կենդանիների՝ ձկների, մեղուկաների, կոկորդիլոսների պարկերում:

1211 թվականին Մահի գրչության կենդանու Բեխենց վանքում ձեռագիր է նկարապարդել Մարգարե ծաղկողը /"Հաղբարի ավելպարան" Մ.Մ. Զեռ. 6288/: Նկարչի բարձրարվեստ հորինվածք - կենդանապարդերը վկայում են Մահի գրի - ծաղկողների ոչ միայն սպեղծագործության գեղարվեստական արժանիքները, այլեւ նրանց ուրույն մոդեկումը կենդանական աշխարհին /լրախս. 10-11/:

XII-XIII դարերում հայ արվեստն ու, ընդհանրապես, մշակույթը իր ծաղկումն է ապրում Կիլիկիայում: Բագրագունյաց թագավորության կործանումից հետո, հայ ժողովրդի մի մեծ զանգված բնակություն հասպարեց Կիլիկիայում: Բուն Հայաստանից գաղթած նկարիչները նոր միջավայրում պահպանելով հայ արվեստի ավանդույթները, կրոնական կանոնական պարկերաշարը հարսպացրին հարկապես բյուզանդական արվեստից վերցրած որոշ հնարանքներով: Դրան զուգընթաց, պարկերեցին կյանքից վերցրած այնպիսի մանրամասներ, որոնց մեջ առավել նկարելի են կենդանապարդերը: Միջավայրի ապղեցությամբ սպեղծված որսի գլեսարաններն ու կենդանակերպերը շրեղորեն զարդարեցին արվեստը հովանավորող բարձրասդիման ազնվական դասի պարվիրած մարյանները:

XIII դարի կիլիկյան գրչության դպրոցի նշանավոր նկարիչներ Թորոս Ռոսլինի, Կիրակոսի, Սարգսի, Սփեփանոսի, Գրիգորի եւ այլոց նկարապարդած մայրանների խորաններն ու լուսանցապարդերը զարդարվում են ավելի նրբազեղ պարկերներով: Ռոսլինի բարդ հորինվածքներում կենդանապարկերները ձետվ որոշակի են, գրեթե "անհարականացված", նկարիչը սուր դիմողականությամբ է ընկալել կենդանական աշխարհը: Կենդանապարդերով հարուստ բացառիկ նկարապարդում ունի կիլիկյան ավելպարաններից մեկը /Մ.Մ. Զեռ. 9422/: Զեռագիրն սկսվում է խորաններով, որոնց շրեղ նկարապարդումներում կենդանապարկերը գլեսարանները հավասպում են նկարչի վառ երեւակայությունը /լրախս. 15,16/: Հարկապես շեթում թագավորի պարվիրած 1286թ. ճաշոցի անվանաթերթի երեւակայական կենդանապարդերը արարելիս /լրախս. 14/, նկարչի արվեստը, գրեթե, հասել է կարարելության, զունային խաղերի ճռիս ու ճաշակավոր համադրումները սպեղծել են անգնահատելի գլեսարան:

Կիլիկյան հայկական պետության անկումից հետո /XIVդ./, հայ գրչության խոշոր կենդրուններից մեկը դարձավ Սյունիքը: XIII -XIVդ. ուսումնակրթական

2.
ԽԾԽԱՆԱԿԱՆ ԶԻՆԱՆՉՈՒ - Այրիվանք,
ժայռափոր եկեղեցու նախարարի մեջ: ԺԳ դ.
Հայկական հուշարձաններ, Բեյրութ, 1975, էջ 200.

КНЯЖЕСКАЯ ВОЕННАЯ ЭМБЛЕМА
(Айриванк, притвор вырубленной в скале
церкви, XIIIв.)
Армянские памятники, Бейрут, 1975, с.200

PRINCE'S ARMORIAL Airivank,
in the Lobbi of the Chuch in Cave XIII c.
Armenian Monuments, Beirut, 1975, p. 200

նշանավոր օջախ էր Վայոց ձորի Գլաձորի համալսարանը /1282-1338թ./, որտեղ ուսուցվող կարեւոր ձյուղերից մեկը գոչության - մանրանկարչության արվեստն էր: Կենդանական աշխարհից վերցրած զարդամուրիվների հարուստ տեսականին դարձավ Սյունիքի նշանավոր նկարիչներ Թորոս Տարոնացու, Մոմիկի, Ավագի, Բարդողիմերի և մյուսների մարդանների զարդը: Նկարիչներն իրենց միջավայրի թելադրանքով սփեղծած զարդապարկերները համապեղելով կիլիկյան նրբաճաշակ արվեստի հետ, ձեռագրերը հարստացրին նաև ինքնապիհաց կենդանապարկերներով: Թորոս Տարոնացու մեծ զարդեփությամբ սփեղծած թռչնապարդերն ու հովշկապարիկները, անվանաթերթերը զարդարող առյուծներն ու եղնիկները, կենդանագրերի հարուստ տեսակները զուգորդված են թանձը ու գեղեցիկ գունաշարով, ունեն նաև խորիրդանշական բովանդակություն /դախսդ. 39-42/:

Կենդանապարկեր զարդանկարներով հարուստ է նաև Վասպուրականի դպրոցում սփեղծված ձեռագրերի հավաքածուն: Նկարիչները գրքային ձեւավորումները հարստացրել են ժողովրդական կենցաղային տեսարաններով, որոնք անմիջականությամբ շաբ հարազար են դվյալ միջավայրի ավանդույթներին /դախսդ. 47/: Սունձնապես պարկերավոր են ծիսական սովորույթներն արդացող կենդանական հորինվածքները: Այս ամենին պարշաճ գնահատական է փվել Ֆ. Մակերը "Հայկական աշխարհիկ նկարագրադրումները" գրքում: Վասպուրականի մանրանկարիչ վարպետներ Սարգիս Խիզանցու, Հովհաննես Խիզանցու, Ռարակեսի, Վարդան Մրծկեցու եւ ուրիշների գեղագրես կենդանապարդերը կարարված են գունապարդման ինքնապիհաց եղանակով: Այս նկարիչներին հաջողվել է կենդանական աշխարհի խոր զգացողությամբ սփեղծել սրանչելի երեսակայական պարկերներ /դախսդ. 59,60/:

Հայկական ձեռագրերի սուրբածման բարձր արվեստը դրսետրվեց XVII դարի հայ գաղթօջախներում /Ղրիմ, Ա. Պոլիս, Նոր Ջուղա, Լվով/: Դապար Բաբերպացու եւ անհայտ նկարչի Լվովում ընդօրինակած Սափվածաշնչի թեմարիկ պարկերները հարուստ են ջրային եւ առասպելական կենդանիների տեսակներով: Աշխարհասրեղման, Հայդնության պարկերագրությունները նկարիչներ Մարկոս պարկերահանը /Ա. Պոլիս/, Հայրապետ Ջողակեցին /Սպահան/, Հակոբ Ակնեցին հարստացրին կենդանական աշխարհի հարուստ տեսականիով: Այս նկարիչները արեւմուգրի ապդեցությունը կրելով հանդերձ, պահպանեցին հայկական ավանդույթները՝ սփեղծելով գեղարվեստական բարձր արժեքներ /դախսդ. 67-72/:

Սունձին հետքարքրություն են ներկայացնում XVII դարի այն կենդանապարդերը, որոնց համար որպես միջավայր նկարիչն ընդունել է բուսական աշխարհը: Պայծառ գունային համադրմամբ սփեղծված դաշտային ծաղիկների մեջ հանգստացող վայրի կենդանիների կողքին նկարիչը վարդ ու մեխակի մոտ պարկերել է թռչուն ու թիթեռ, սփեղծելով հմայիչ տեսարաններ /դախսդ. 73-75/:

3.
ԲԱՐԵԼԻԵՓ, ԾԼԵՆԱ ՕԽՈՏԵ
Պարոն Ավագի տապանաքարը, ԺԵ Դ. Գնդեվակը
Հայկական հուշարձաններ, Բեյրութ, 1975, էջ 233

ГОРЕЛЬЕФ, СЦЕНА ОХОТЫ
(Надгробие парона Авага, Гнедеванк, XVв.)
Армянские памятники, Бейрут, 1975, с.233

BARELIEF, HUNTING SCENE
(Tombstone of Paron Aveg's, Gndevank, XVc.)
Armenian Monuments, Beirut, 1975, p.233

Հոգեւոր մարդյանների գեղարվեստական ձեւավորումներին պոգրնթաց, ձեւավորվեցին նաև միջնադարյան պատմա - գեղարվեստական երկերը: Նկարիչների ստեղծած պատմական թեմատիկ նկարներում երեացին կենդանական աշխարհը ներկայացնող դրամատիկ պատմությունները: XVII դարի նկարիչներ Հակոբ Չուղայեցու և Զաքարիա Աղթամարցու նկարազարդած Կալիսթենեսին վերաբերող Ալեքսանդր Մակեղոնացու պատմության հայերեն թարգմանության նկարազարդումներում կան որսէ դրամատիկ պատմության հայերեն հետաքրքրական պատմություններ /դաստիք. 65/:

Տպավորիչ են նաև XVI դարում ընդօրինակված V դարի պատմիչ Եղիշեի "Վարդանանց պատմությունները", որտեղ նկարիչներ Վարդան Բաղիշեցին, Կարապետ Բերկրեցին ներկայացրել են փողերով ու ձիերով մարդնշող պարսիկ և հայ զորքերին:

Դեռևս հնում դասներկու համաստեղություններից շագերին դրվել է կենդանիների անուններ՝ ձուկ, խոյ, ցոլ, խեցեփին, առյուծ, կարիճ, այծեղջոյուր: XV դարի գրիչ Ստեփանոսի ընդօրինակած ժողովածուում այդ կենդանիներն ունեն նկարչագեղ հորինվածքներ:

Զարդանկարչական արվեստի կենդանապատկերների բնագավառին նվիրված սույն ալբոնը ներկայացվում է առաջին անգամ: Զեդեղված նկարները հիմնականում պատկանում են երկու խմբի:

ա. Սուասպելական - դիցաբանական էակներ

բ. Բրական կենդանիների նկարներ

Երկու դեպքում ել սրանք հանդես են գալիս հիմնականում իբրեւ խորհրդանշաններ, իսկ մասամբ էլ ծիսական, կենցաղային պատկերներ, կամ լոկ որպես հարդարանքներ:

Սուասպելական հետաքրքրական են խորհրդանշական բնույթի այն կենդանակերպերը, որոնք հիմնականում առնչվում են աստվածաշնչական, հոգեւոր բովանդակությամբ մարդյանների հետ: Գրանց լուսաբաննանը մեծապես նպաստում են մարդենագրական սկզբնաղբյուրները: Այդ առումով հիշապես հարդարանքների մեկնություններում եղած կենդանիներին վերաբերող դիցաբանությունները:

Կենդանապետ աշխարհի խորհրդանիշների քրիստոնեական մեկնությանն է նվիրված անգլիացի գիտնական Գեորգի Ֆերգուսոնի "Եշաններ եւ խորհրդանիշներ քրիստոնեական արվեստի մեջ" խորագրով ուսումնասիրությունը, որում ներկայացված են աղավնին որպես անմեղության, խաղաղության, մաքրության եւ Սուրբ Հոգու խորհրդանիշ, արծիվը հարության, արիության, վեհանձնության, առյուծը զորության, վեհության, արիության եւ ուժի, եզրը համբերության եւ ուժի խորհրդանիշ:

Հայ մանրանկարչության ուսումնասիրման բնագավառում արժեքավոր մենագրություն է Սաափուր Մնացականյանի "Հայկական պարդարվեստ"

4.

ԹԱՍ ՄՐՍԳԻԼԻ ՊԱՏԿԵՐՈՎ - Ղվին, ԺԳ դ.
"Ինչ է, ով է" հ.Ա., Երևան, 1984, էջ339:

ЧАША С ИЗОБРАЖЕНИЕМ АИСГА
(Двин, XIIв.)

"Что такое, кто такой" т.1, Ереван, 1984, с.339

BOWL WITH A PICTURE OF A STORK

Dvin, XIII c.

"Who is it, what is it".

Book one, Yerevan, 1984, p.339

աշխագությունը, որը նվիրված է հայ միջնադարյան և անդամակարչական այն պարտապատկերների ծագմանն ու նրանց գաղափարական բռվանդակությանը, որոնք մեծ մասամբ սկիզբ են առել նախնադարյան դռևմադիրական հասարակարգում եւ դիտվել իրեր իսրարդանիշներ:

Սույն ալբոնում դեղադրված կենդանապարդերի բազմադեսակ օրինակներից շաբերն ունեն իրենց յուրովի մեկնությունները: Վիշապը, մուտք գործելով դիցաբանություն, ժողովրդական հրաշապարումներ, քրիստոնեական գրականություն, արդացողվել է նաեւ մանրանկարներում հիմնականում որպես չարության խորհրդանիշ, որոշ դեպքում էլ կապվում է հնագոյն հավապալիքների, բնության գարերների հետ, կամ հանդես գալիս իրեր պարունակության հովանավորող: Պարկերված վիշապները մեծ մասամբ թեավոր են, այսինքն, ըստ առասպելի, նրանք կովում էին ոչ միայն երկրային, այլև երկնային ուժերի հետ /դաստի. 24,26,54,69/:

Վիշապների հետաքրքրական օրինակներ կան մասնավորապես XVII դարի հայ գաղթօջախներում /Լվով, Նոր Ջուղա/ ընդօրինակված Աստվածաշնչերի "Հովհաննու հայրնության" պարկերաշարում: Դրանք ուշագրավ են նաեւ իրենց յոթ գլուխների ոսկե թագերով, ոճավորված թեւերով ու բերաններից հորդացող ջրացայտով /դաստի. 56,67,68/: "Եւ եհեղ օձն ի բերանոյ իրմէ զետես կոտջն ջուր սի ընկղմէսցէ զնայ" /Հովհ. Հայուն. գլ. ԺԲ, 15/: Երբեմն էլ դրանք պարկերված են թռչնագլուխ, մարդագլուխ, կենդանամարմնով եւ վիշապապոչ: Նման վիշապներից են Հառիճավանքի ձեռագրի օրինակները /Մ.Մ. Զեռ. 1382/: Այսպեղ վիշապապարկերները հետաքրքրական են նաեւ իրենց գունային ուրույն լուծումներով՝ կարմիր, կապույտ, դեղին, որոնք կապվում են հնագոյն հավապալիքների, բնության գարերների հետ /դաստի. 12/: Առավելներում վիշապին զոհաբերվող մանուկները կամ կոյսերը մեծ մասամբ ազարվում են ոյուցապնի ձեռքով: XII դարի Ճարնփիքներից մեկում /Մ.Մ. Զեռ. 1522/ Պիգախսրոնի եպիսկոպոս Աթանագինեսին նվիրված վարքի լուսանցրում նկարիչը պարկերել է հսկա վիշապ բերանում մի մանուկ, որին ազարում է Աթանագինեսը /դաստի. 8/: Նման բովանդակություն ունի նաեւ Անանուն Սյունեցու պարկերած Մբ. Թեոդորոսին նվիրված պարկերը /Մ.Մ. Զեռ. 6305/, իսկ այլ ձեռագրերի բազմաթիվ լուսանցապարդերում վիշապին նիզակահարողը Մբ. Գետրգն է /դաստի. 39,63,69/: Այս հորինվածքները կապվում են քրիստոնեական հավաքրի հետ /դվյալ դեպքում վիշապը խորհրդանշում է Գիոկղեղիանոս կայսրին: Մանրանկարներում արդացողվում է նաեւ վիշապի հին արեւելյան պաշտամունքը եւ դիտվում իրեր պարունակության հովանավորող: Սյունիքի XIV դարի մանրանկարիչ Բարդողիմեի խորանապարդում /Մ.Մ. Զեռ. 9721/ նկարված է մի թռչնագլուխ կենդանի, որի պոչը վիշապ է: Կենդանու ոճավորվոծ թեփի վրա պարունակությունը ներկայացնող

Քիչ չեն նաեւ երեակայական կենդանիներ, որոնք կապվում են աստվածաշնչական թեմաների հետ, օրինակ, Դանիելի դեսիլքը ներկայացնող

5-8

ԶԱՐՈՒՄԱՆԴԱԿԱՆԵՐ
Տիգրան Հոնենցի Եկեղեցի

Մարտ Հ., Անի, Լենինգրադ-Մոսկվա, 1934
տախտ. XLIII, նկ. 184,185,186,187

РЕЛІЕФЫ

(մերկու Տիգրան Օնենցա)

Մարտ Հ., Անի, Լենինգրադ-Մոսկվա, 1934
табл. XLIII, рис.184,185,186,187

ORNAMENTAL SCULPTURES

Church of Tigran Honents

N.Marr, Ani, Leningrad-Moscow, 1934

Fig XLIII, d.184,185,186,187.

հորինվածքում /փախստ. 53/: Նմանապիհակենդանիներ կամ նաև լուսանցազարդերում, որոնցից շաբերը կարուր են մեկնաբանման /փախստ. 45,46,58

Մանրանկարներում առավել մեծ խումբ են կազմում խորհրդանշաններ հանդիսացող իրական կենդանիները առյուծ, եղջերու, սիրամարզ, արծիվ, աղավնի են: Մրանք նկարված են մասամբ խորանազարդերում, իսկ ավելի հաճախ լուսանցազարդերում: Ասդվածաշնչի մեկնություններում առանձին դեղի է դրված առյուծ խորհրդանիշին: Գրիգոր Տաթեացին անդրադառնալով Քրիստոսի ծննդին գրում է. "Մոհիծ կոչի Տէր մեր վասն թագաւորական բնութեան..." /Գրիգոր Տաթեացի, Գիրք քարոզության, որ կոչի Զմերան հայոր, և Պոլիս, 1740թ./: Մեկնաբանական եւ ճառագրական երկերում առյուծին վերաբերող խորհրդանշանը դարձյալ ունի ասդվածաշնչական ծագում, օրինակ, Մամտնի եւ առյուծի գուապարման դրվագը /փախստ. 41,63/: Առյուծը ուժի խորհրդանիշն է: Ճանաչվել է նաև որպես հավաքրի պահպանիչ եւ մանրանկարներում հաճախ ներկայացվում է որպես այդպիսին: Առյուծը, ինչպես հայտնի է, նաև Մարկոս ավետարանիշի խորհրդանիշն է (անվանաթերթի "Մ" առյուծագիր սկզբնադրու կամ կիսախտրանի քառանկյան զարդը) /փախստ. 45,46,49/:

Ուշագրավ են եղջերուների պարկերները: Դրանցից շաբերը նույնպես ունեն դիցաբանական իմաստաբանաւորյուն: Հանդես են գալիս որպես քրիստոնեական խորհրդանիշ՝ եղջերու - Ասդվածամայր, եղջերու: - Քրիստոս, նաև դիեկտրական դարրերից մեկի՝ ջրի խորհրդանիշ. "Որպէս փափակէ եղջերու յաղթերս ջրաց, այնպէս փափակէ անձն իմ առ քեզ, Ասդուած" /Սաղմոս, ԽԱ, 2/: Լուսանցրներում եղնիկների նկարներն ունեն նաև գեղագիտական նշանակություն /փախստ. 31,40,44,53,66/: Հարկապես XIII դ կիլիլյան ձեռագրերում աչքի են ընկնում կենդանամարդերում որսվող եղջերուների հետաքրքրիր հորինվածքները /փախստ. 15,17/:

Հեթանոսական շրջանում առասպելական միեղջյուրը համարվել է առնականության խորհրդանիշ, սակայն քրիստոնեության ժամանակ արդեն այն սրբանում է նոր իմաստ՝ ճանաչվում իբրև հեթանոս վիշապների դեմ պայքարող ուժ, ըստ այդն դառնում է պաշտամունքի առարկա եւ մուտք գործում մանրանկարչություն /փախստ. 43,44/: Միեղջերվին է վերագրվել մի այնպիսի հավկություն, որի շնորհիվ նա անցել է ժողովրդական ավանդապատումների շարքը: Այդ մասին կենդանաբան Աբրահամ քահանան /XVI-XVIIդդ./ գրում է. "Կայ աշխարհ մի, որ դառն է ջուրն եւ ջի կարէն կենդանիքն խմել. ժողովին եւը ջրոյն եւ հային, մինչեւ գայ միեղջերն եւ վեղջիւրն առաջ ձգէ ի ջուրն եւ ինքն

խմէ առաջ, եւ ապա այլ կենդանիքն թափին ի ջուրն եւ խմէն, սի հրամանաւն Սպոտոյ քաղցրանայ ջուրն” /Բազմավեպ, 1898թ., Գեղարվար, էջ 69/:

Զեռագրերի խորանապարդերում ու լուսանցապարդերում կան գարապեսակ թռչունների պարկերներ /արծիվ, անգոյ, աղավնի, ագռավ, արտույփ, բաղ, արագիլ, կռունկ, բու, կարավ եւ այլն/, որոնցից շաբերին վաղնջական ժամանակներում նոյնպես դրվել են դիցաբանական, կրոնակոն իմաստ: Արծիվը, առհասարակ, երկնային ուժի, կրակի, անմահության խորհրդանիշն է. այն համարվել է նաև վիճանշան: Հովհաննես ավելարանիշի խորհրդանիշը նոյնպես արծիվն է: Միրամարգի զարդանորիվը եւս գոյություն է ունեցել դեռ նախաքրիստոնեական շրջանում: Հեթանոսներն այն դիցել են որպես անմահության խորհրդանիշ: Մանրանկարներում դիցվել է ոչ սոսկ իբրև կարդ, այլ որպես հոգու անապականության խորհրդանիշ եւ նկարիչները նրան հաճախ պարկերել են անմահության ջուր պարունակող թասի մոտ /լախս. 17,22,40,52/:

Կան այնպիսի ոճավորված թռչնանկարներ, որոնք կապվում են ժողովրդական հերիաքների հետ: Այդ առումով ուշագրավ են Նախիջենանի 1304թ. ձեռագրի նկարիչ Միմեռնի պարկերած թռչնապարդերից մի քանիսը: Թռչուններից մեկը կրուցին պահել է զավաք եւ, կարծես, ”անմահական ջուր” /կենաց հեղուկ/ է դանում /լախս. 24/: Ավանդությունը պարմում է մի թռչունի՝ գարմահավի մասին, որը Հայաստանում հայրնի է եղել որպես մորեխներին ոչնչացնող թռչուն: Ակոռու Սբ. Հակոբավանի մոտ գրնվող աղբյուրի ջուրը կոչվել է գարմաջուր. այն ունեցել է մի կարեւոր հարկություն՝ երբ որեւէ դրեղ երեւացել են ավերիչ մորեխները, այդ ջրից գարել են այնպեղիսկ ջրի եփելից զնացել է մորեխներին կլանող գարմահավերի երամը: Ըստ երեւայթին նկարիչ Միմեռնի պարկերած ջուր գարնող /կարելի է հասկանալ նաև ջրի եփելից զնացող/ թռչունը հենց այդ գարմահավն է: Հայսմագուրքում Երեմիա մարգարեին նվիրված գարքում պարմվում է այն մասին, թե ինչպես արծիվը թռչում է Քաբելոն՝ իր հետ գանելով հիվանդներին բուժող թուզ: Ձեռագրերից մեկում վարքի այս բովանդակությունը ներկայացված է լուսանցապարդում /Ձեռագիր 1502, թ. 436ա/: Ավելի հաճախ են հանդիպում արագիլներ՝ կրուցներին օձ, որպես բարու եւ չարի պայքարն արտահայքող խորհրդանիշ /լախս. 34,39,61/: Լուսանցապարդերում թիշ չեն ձկնորոշություն կատարելու մասնապատկերները, որոնցից շաբերը կապվում են Մեծ պահրին ձուկ ուտելու ավանդույթի հետ. ”Ձկիքաղ ի մեծի պասի ուտելը ձուկն” /լախս. 24,29,32,42,50/: Թռչնապարդերի որոշ հորինվածքներ կապվում են ”ծնող զույգ” հասկացության հետ /լախս. 28,30,32/: Կան նաև նոյն բովանդակությամբ կենդանապարդեր /լախս. 31,35/:

Որպես գեղարվեստական հարդարանք լուսանցքներում շաբ են նկարված հուշկապարիկների գարապեսակներ: Դրանք կանացի գլխավ թռչնամարմին էակներ են, աշրի են ընկնում դիմագծերի նրբագեղությամբ, մազերի գեղեցիկ սանրվածքով, երբեմն էլ կրում են ուշագրավ գլխակներ: Հուշկապարիկներին վերագրվել են կախարդող երգասացության առասպեկտական կարողություններ,

նաեւ խորհրդանշում են քրիստոնեական հավատքի մեջ գույքանվառ երկմարդող անձ /փախստ. 10,28,32,34,39,40,46,50/: Ավելպարաններում պարկերոված հուշկապարիկների մի մասը կապվում է բնագրային բովանդակության հետ. "Մերձեցաւ հան բաղարծակերաց, որ կոչէր պարաց" /"Հարութեան" տրոնը, Դուկ., ԲԲ/, իսկ "Տոն գուղապարացի" լուսանցքում նկարված է հուշկապարիկ բերանի մեջ թափվում է գավաթի ջորը /Շովի. գլ. Է, 38, փախստ. 60/:

Հերաքրքրական են նաեւ ժողովրդական ծեսերի հետ կապված գույքանները: Ավելպարանում թեև արադաղը կապվում է Պետրոս առաքյալի ուրացման հետ եւ խորհրդանշում "հավ խոսնակ" /փախստ. 20,23/, սակայն ուշագրավ են նաեւ արադաղների, խոյերի մենամարտը ներկայացնող հորինվածքները, որոնք զարդարում են խորանների ճակարներն ու լուսանցքները /փախստ. 15,33,47,57/: Քիչ չեն նաեւ կենցաղային որտորդության, անասնապահության պարկերները /փախստ. 47,61,65/:

Նկարիչները սպեղծել են նաեւ կենդանիների մասնակցությամբ թափերականացված խաղապարկերներ /փախստ. 68/:

Կենդանական աշխարհը ներթափանցել է նաեւ հայ գրչարվեստ: Մեծ երեսակայությամբ են սպեղծված կենդանագրերն ու թռչնագրերը /փախստ. 22, 25, 34,35,36,48,54,72/:

Չեռագրերում պարկերված են նաեւ ջրային կենդանիների գույքարեսակներ: Ա. Պոլսի XVII դարի մանրանկարիչ Մարկոս Պաֆկերահանին ծանոթ էին ծովային կենդանիները, եւ նա արածագրության հորինվածքում նկարել է ջրային կենդանիների մի հարուստ շարք (կեփ, դելֆին, ձուկ, խեցի, նաեւ կրիա, զանազան թռչուններ) /փախստ. 70/: Ուշագրավ է նաեւ Նոյան Տապանի հետ կապված կենդանաշարը /փախստ. 53,71/:

Կենդանապարդերի արժեքավոր օրինակներ երբեմն հանդիպում են ձեռագրերի կազմասպառների վրա: Գրանք դաշածո կրավներ, մելքարսե գործվածքներ կամ ասեղնագործություն են: Այսպես կարելի է գույքաններ /Մ. Զեռ. 2326/: Չեռագրերից մեկի մելքարսե կազմասպառը, որը հավանաբար, ժամանակակից է մարյանին (1290թ.), ունի ասեղնագործ որսապարկեր /փախստ. 77/: Բավականին հերաքրքրական է դաշվածքապարդ կազմասպառ կրավ պարտիկը, որի վրա պահպանվել են միայն փոխի կնճիթն ու ուրբերը եւ նրան առաջնորդող կողամարդու ուրբերը /փախստ. 76/:

Ալբոնում ընդգրկված նկարները քաղված են Մաշտոցի անվան Մագրենադարանի ձեռագիր գանձարանից: Նյութերն ընդունելի աշխագրել ենք որքան հնարավոր է ներկայացնել համեմարտաբար ավելի գույքներից ու հերաքրքրական հորինվածքներ: Յոթանասունյոթ գույքարակներում ընդգրկված են XI-XVII դարերի գրչագրերից 330 օրինակներ, որոնք ընդօրինակված են հայ գրչության գույքեր օջախներում: Նկարները դասավորված են ժամանակագրական կարգով: Յուրաքանչյուր գույքարակում գրեղադրված են միեւնույն ձեռագրից քաղված կենդանապարդեր, որոնք հնարավորություն կրան ուսումնասիրողին ճանաչել ոչ միայն նկարչի միջավայրի կենդանական աշխարհն ու նրա հետ կապված կենցաղային սովորությունները, այլև՝ ծանոթանալ նկարչի սպեղծագործական միկրումներին ու ոճին: Այս պատճառով էլ նկարների համակարգում չենք կարարել, չնայած, նյութի ուսումնասիրման գույք գույք ավելի նպատակահարմար կիներ:

Բնչպես գույքում ենք, կենդանական աշխարհի հետ կապված շար նյութեր առնչվում են գիրական հարուստ ակունքների հետ եւ կարուի են հագուկ ուշադրության. մանավանդ որ կան բազմաթիվ ուշագրավ կենդանապարդեր, որոնք կարիք ունեն լուսաբանման, քանի որ դրանցից շարերին վերագրվել են մեկից ավելի խորհրդանշային իմաստներ՝ թե՝ նախաքրիստոնեական մեկնաբանմամբ, թե՝ հերագա իմաստափոխմամբ:

Ներկայացված կենդանապարդերի գիրական հերագա մեկնաբանումները՝ դիցաբանական, խորհրդանշական, ապգագրական եւ առնչակից այլ նյութերի համարմամբ ու գեղագիրական - գեղարվեստական ըննությամբ շար օգտակար կլինեն հայ նկարչական արվեստի եւ ընդհանուր մշակույթի պարմության ուսումնասիրման գույքական հետ:

В армянской средневековой книжной живописи значительное место занимают животные орнаменты. Корни их очень глубоки. Археологические исследования показывают, что в наскальных барельефах, встречающихся на Армянском нагорье, широко представлены обитавшие в Армении дикие и домашние животные, с которыми была связана жизнь доисторического человека. Многие из этих барельефов имеют также эстетическое значение, и, это позволяет утверждать, что у нас, как и у других народов с древней историей, искусство начиналось с наскальных изображений.

Богатый материал предоставляют обнаруженные при раскопках предметы дохристианского культа (скарабеоиды, печати).

Многие из скульптурных изображений животных, нашедших место в архитектуре, рассматривались также как христианские талисманы, получившие наиболее широкое распространение в X-XIII вв. Особенно интересны символы-животные геральдического типа.

Многие символы дохристианской эры позднее были переосмыслены, приобрели новое, христианское содержание и проникли в художественное оформление средневековых армянских духовных книг. В освещении этого вопроса значительную роль играет работа А. Мнацаканяна "Армянское орнаментальное искусство", посвященная происхождению и идейному содержанию тех средневековых армянских орнаментов, которые, в основном, ведут начало от символов, употреблявшихся при первобытно-общинном строе. Однако многочисленные животные орнаменты все еще нуждаются в объяснении, тем более, что многие из них символически неоднозначны как в дохристианском толковании, так и при последующем переосмыслении.

Рисунки для альбома взяты только из рукописных фондов Матенадарана имени Маштоца. При отборе материала мы старались по возможности представить наиболее эффектные и интересные композиции. 77 таблиц включают в себя образцы из рукописей XI-XVII вв., переписанных в различных

центрах армянского рукописного искусства. Материалы расположены в хронологическом порядке. В каждой таблице помещены рисунки из одной рукописи исследователю не только получить представление об окружающем автора животном мире и связанных с ним обычаях, но и познакомиться с искусством этого художника. Поэтому мы не систематизировали образцы, хотя в научных целях это, возможно, было бы целесообразнее.

Собранные в альбоме материалы делятся на две части:

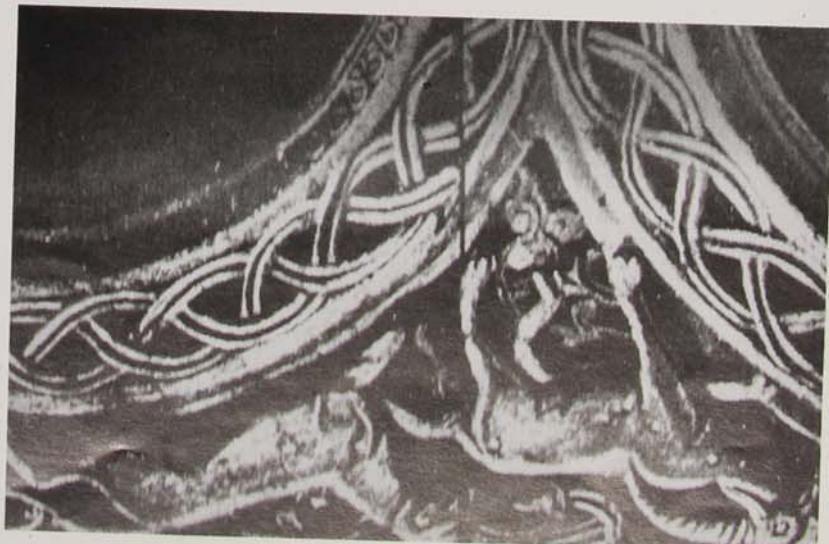
- а) изображения мифологических существ;
- б) изображения реальных животных.

В обоих случаях эти рисунки, в основном, играют роль символов, лишь порой выступая ритуальными, бытовыми образами или просто украшениями.

Приведем несколько примеров.

В ряду мифологических существ необходимо упомянуть разнообразные виды вишапов (чудовищ, драконов). Утвердившись в народных мифах и сказаниях, а также в христианской литературе, вишап нашел свое выражение и в миниатюрах, чаще всего как символ зла. В некоторых случаях его образ связывается с древнейшими верованиями и силами природы, или же приобретает значение символа плодородия. Изображенные вишапы, как правило, снабжены крыльями, то есть, по преданию, они борются не только с земными, но и небесными силами.

Интересные образцы вишапов можно найти, в частности, в иллюстрациях к “Откровению Св. Иоанна”, в тех экземплярах Библии, которые создавались в армянских колониях XVIIв. (Львов, Новая Джуга). Их отличают золотые короны на семи головах, стилизованные крылья и вода, извергающаяся из пастей (таб.56,67,68): “И пустил змий из пасти своей вслед жены воду, как реку, дабы увлечь ее рекою...” (Откр. Иоанна, гл.12, стих 15). Иногда вишапы изображаются с птичьей или человеческой головой, звериным туловищем и хвостом дракона. Подобные миниатюры можно видеть в рукописи

из Арича (XIIIв.). Изображения вишапов интересны также своеобразными цветовыми решениями (таб. 12).

В народных сказаниях принесенные в жертву чудовищам отроки или девы, как правило, освобождаются сказочными богатырями. В одном из гомилиариев XIIв. (рук.#1522), в разделе, посвященном житию Афиногена, епископа Питактона (Пэтектона), художник нарисовал на полях рукописи исполнинского вишапа, держащего в пасти отрока, которого освобождает сам Афиноген (таб.8). На многочисленных маргинальных украшениях, встречающихся в рукописях, можно видеть Святого Георгия, поражающего копьем дракона (39,63,69). В рукописи #6305 дракон символизирует императора Диолектиана (таб.61). В миниатюрах нашел отражение также древний восточный культ вишапа как символа плодородия. На рисунке сюникского миниатюриста XIVв. Бардогиме (рук.#9721) изображено некое животное с птичьей головой и драконьим хвостом, стилизованное крыло которого служит основанием для орнамента в виде дерева с плодами (таб.27).

Немало изображений фантастических животных связано с различными библейскими темами, например, с видением пророка Даниила (таб.53). Подобные существа встречаются и в маргинальных украшениях, многие из этих рисунков нуждаются в новом истолковании (таб.45,46,58).

Еще более многочисленную группу составляют реальные животные: лев, олень, единорог, павлин, орел и др. Они помещаются среди узоров в хоронах (канонах согласия), чаще - на полях рукописей.

Лев, символизирующий силу, считался также и хранителем веры, поэтому в миниатюрах он часто выступает в этом качестве. Кроме того, лев, как известно, является эмблемой евангелиста Марка и поэтому присутствует в инициалах на титульных листах или в хоронах евангелий (таб.45,46,49).

9.

ՎԻՐԱՎՈՐ

ԵՂԵԿ

Ամիր Հասանի որդի տեսարանից
Մնացածանյան Ս., Հայկական աշխարհիկ
պատկերաբանդակը

IX-XIVդդ.,Երեւան,1976,նկ.59

РАНЕНЫЙ
ОЛЕНЬ

(сцена охоты эмира Гасана)

Мнацаканян С., Армянский светский рельеф
IX-XIVвв., Ереван, 1976, рис.59

WOUNDED DEAR

Fragment from Amir Hasan's Hunting Scene
S. Mnatsakanian, Armenian Secular Picture,
Yerevan, 1976, fig.59

Привлекают внимание изображения оленей. Многие из них тоже имеют мифологическое значение либо как христианские символы: олениха - богоматерь, олень - Христос; либо как символ одной из стихий - воды. Однако нарисованные на полях олени выполняли и чисто эстетическую функцию, например, олень бегущий, в когтях льва или рыси, или же просто вспугнутый (таб.31,40,44,53,66). Особенно отличаются киликийские рукописи XIIIв. с изображением интересных сцен, в которых на оленей охотятся хищники (таб.15,17).

В эпоху язычества единорог считался символом мужественности, однако при христианстве он получил иной смысл: стал символизировать силу, противоборствующую языческим чудовищам, таким образом превратился в предмет поклонения и нашел свое место в миниатюрах (таб.43,44). Единорогу приписывалось еще одно свойство, благодаря которому он вошел в народные легенды. Вот что пишет об этом естествоиспытатель священник Абраам (XVI-XVIIвв.): "Есть страна, где горька вода и звери не могут пить ее; они собираются у берега и ждут, когда придет единорог и опустит рог в воду, и сам испьет первым, и тогда все звери бросаются к воде и пьют, ибо по воле Господа делается вода сладкой" ("Базмавэп", 1898, февраль, стр.69).

В хоронах и на полях рукописей встречается большое количество разнообразных птиц (орел, гриф, голубь, ворона, жаворонок, утка, аист, журавль, сова, куропатка и др.), многие из которых в древности приобрели мифологическое, религиозное значение. Орел, обычно, является олицетворением небесной силы, огня, бессмертия. Павлин еще в дохристианскую эру символизировал бессмертие, в миниатюрах же выступал не только в качестве украшения, но и как символ непорочности души (таб.17,22,40,52).

Существуют стилизованные изображения птиц, которые соотносятся с народными

10.

ՄԱՐԴՈՒ ՍԵՆԱՄԱՐՏԸ ԱՌՅՈՒՄԻ ՀԵՏ
Փորագրություն գեմմայի* վրա, Արդիկի շրջան, գ. Վարդաքար
Սունելյան Բ., Ակնարկներ ինչ Հայաստանի արվեստի պատմության
(Մթն VI դ. - Մթ IIIդ.), Երևան, 1976, տպատ. XLIX, նկ.7

ПОЕДИНОК ЧЕЛОВЕКА СО ЛЬВОМ

(Гемма, Артикский р-н, село Вардакар)

Аракелян Б., Очерки по истории искусства древней Армении
(VI в. до н.э. - III в. н.э.), Ереван, 1976, табл. XLIX, рис.7

STRUGGLE OF THE MAN WITH THE LION

Engraving on gemmy, Artik, village of Vardakar

B. Arakelian, Outlines on the History of Ancient Armenian Art
(VI c. B.C. - III c. A.D.)

Yerevan, 1976, fig. XLIX, d.7.

* Գեմմա - Նկարաքանդակով ազնիվ քար

сказками. С этой точки зрения интересны некоторые из рукописей из Нахичевани, выполненные художником Симеоном. На рисунке из рукописи 1304 года изображена птица с длинным хвостом, держащая в клюве чашу и, похоже, несет "живую воду" (таб.24). Предание гласит, что в Армении скворцы (тармаав) были известны как истребители саранчи. В селе Бакри, близ церкви Св. Иакова, находился родник, вода которого называлась "скворцовой", так как эту воду доставляли в места, пораженные саранчой, а вслед за ней туда же прилетали стаи скворцов, уничтожающие насекомых. По-видимому, птица, несущая воду (можно понимать также - летящая вслед за водой) на рисунке Симеона, изображает именно такого скворца. В Синаксарии, в Житии пророка Иеремии рассказывается об орле, несущем в Вавилон целительный инжир. Этот сюжет отражен в маргинальном рисунке из рукописи #1502 (ст.436а). Чаще встречаются аисты, держащие в клювах змей, как символ борьбы добра со злом (таб.34,39,61). На полях рукописей нередки изображения цапель, многие из которых связаны с обычаем употребления в пищу рыбы во время Великого поста (таб.24,29,32,42,50). Некоторые композиции с птицами имеют отношение к понятию "родительской пары" (таб.28,30,32). Есть также животные орнаменты с аналогичным содержанием (таб.31,35).

В качестве маргинальных украшений можно видеть многочисленные рисунки сирен различных типов. Эти существа с головой женщины и птичьим туловищем отличаются тонкими чертами лица, красиво уложенными волосами, иногда - интересными головными уборами. Им приписывалась способность околдовывать людей своим волшебным пением. Сирены, встречающиеся в Евангелиях, частично имеют связь с содержанием (таб.10,28,32,34,39,40,46,50).

Интересны изображения народных обрядов, в которых присутствуют петухи, бараны и т. п. Они украшают верхние части хоранов и поля (таб.15,33,47,57).

Есть немало бытовых эпизодов, относящихся к охоте и скотоводству (таб.47,61,65).

Художники создали также сцены театрализованных представлений с участием животных (таб.68).

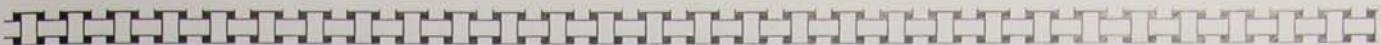
Животный мир проник также в армянскую книжную живопись. С большой фантазией создана животная и птичья орнаментика (22,25,34,35,36,48,54,72).

В рукописях нашли место также разнообразные обитатели вод.

Константинопольский миниатюрист XVIIв. Маркос Живописец в сцене сотворения мира изобразил целый ряд морских животных (кита, дельфина, рыб, ракушки, черепаху, различных морских птиц), обнаружив хорошее знание морской фауны (таб.70).

Изучение представленных образцов животного орнамента в сопоставлении с материалами мифологического, символического, этнографического и иного характера, а также в сочетании с исследованием их художественных особенностей может быть чрезвычайно полезным и сыграет определенную роль в деле изучения истории армянского изобразительного искусства и армянской культуры вообще.

АСТХИК ГЕВОРКЯН

Animal ornaments play an important role in Medieval Armenian Miniature.

The root of these ornaments run deep in history.

Archeological studies show the animal world richly painted on the rocks in Armenia, the animals which are concerned as objects of worship and with the mode of life of a primitive man.

Many of these bas - reliefs are of great artistic knowledge, which let us say that the history of Armenian art begins with rock - drawings, as it is in a number of countries of the Ancient World.

Many vivid examples of animals, as objects of worship, have been found during excavations (scarabs and seals).

Animal statues penetrated into the architecture were accepted as Christian symbols, and especially spread in the X - XIII th centuries.

The heralds of armorial bearings and family emblems are of great interest as well.

Many pre - Christian symbols subsequently changed their meaning, received new Christian ideas and penetrated into the illustrations of Medieval Armenian religious manuscripts. In this view the monograph of A. Mnatsakanian "Armenian Art of Ornaments", devoted to the origin and ideology of Medieval Armenian ornaments, which come from the primitive communal system and accepted as symbols, is of great scientific interest.

However, there exist many animal ornaments lacking detailed examination, particularly those which were given more than one symbolic meaning together with pre - Christian commentaries and their subsequent changes.

The pictures of this work are taken from the treasures of the collection of ancient manuscripts in the Mesrop Mashtots Matenadaran.

While selecting the 77 plates, the most impressive and interesting were chosen. They are miniatures from manuscripts, copied in the XI - XVIII th centuries at different places. The plates are presented chronologically. Animal ornaments in each plate are taken from one manuscript. The illustration of the miniatures provide an ample opportunity to acquaint with the animal world known to the miniaturist his artistic abilities and conditions of his life.

That is why the miniatures are not assorted into groups, though it would have been more advisable for the examination of the miniatures.

The miniatures in this work are basically divided into two groups:

1. mythological - epic creatures,
2. real animals.

In both cases the animals are presented as symbols ; partly as ritual and genre pictures, and partly as pure ornaments.

The image of the dragon must be mentioned. The dragon which entered mythological national legends and Christian literature, is depicted in miniatures as a symbol of evil. In some cases the is connected with ancient religious beliefs, in others with natural elements or the defender of fertility.

The dragons in the miniatures are mainly with wings. According to the myth they were fighting against earthly and celestial powers.

There are interesting examples of dragons copied in the XVIIth century in Lvov and New - Julfa, in the series of miniatures expressing "The Revelation of John". There are winged dragons with golden crowns on their seven heads, spraying water from their mouths. Tab.56,67,68. "And the serpent cast out of his mouth water as a flood after the woman, that he might cause her to be carried away from the flood". ("The Revelation of John", Ch.12,15).

Sometimes dragons are painted with heads of birds, men, animal bodies and dragon tails.

One can see such dragons in the XIIIth century Harich monastery manuscript. These dragons are striking for their red, yellow and blue colours. Tab.12.

In national legends children or virgins, sacrificed to dragons, are saved mainly by a brave hero. In the Book of Homilies (Ms.1522) in the margin of the Biography devoted to bishop Atanaguiness of Pitakhton, the miniaturist has painted a huge dragon with a child in his mouth, whom Atanaguiness is going to save. Tab.8.

11.

Առաջնական շամասկով Եղիսի
Լազուրիտ կնիք
Սուաբեյան Բ., Ակնարկներ իին Հայաստանի արվեստի
պատմության
(ՄթՍ VI դ. - Մթ ԽԽդ.), Երևան, 1976, տախտ. L, նկ.4

ОЛЕНЬ, ПРЕСЛЕДУЕМЫЙ ЛЬВОМ
(лазуритовая печать)

Аракелян Б., Очерки по истории искусства древней
Армении (VI в. до н.э. - III в. н.э.),
Ереван, 1976, табл. L, рис.4

LION, CHASING A DEAR

Lapis - Lazuli seal
B. Arakelian, Outlines on the History of Ancient
Armenian Art
(VI c. B.C. - III c. A.D.)
Yerevan, 1976, tab.L, fig.4

In many marginal ornaments of other manuscripts, St. George is shown killing the dragon. Tab.39,63,69.

In the Ms.6305 the dragon symbolizes Ceasar Diocletianos. Tab.61.

In Armenian miniatures the oriental worship of the dragon is also reflected. The dragon was accepted as the defender of fertility.

In the ornaments of the khoran (Canon Table) of the XIVth century Siunik miniaturist Bardoghime (Ms.9721), an animal with the head of a bird is painted, the tail of which is that of a dragon. On the stylised wing an ornamentation of a plant with fruit rises. Tab.27.

No less are imaginative animals. Their images are connected with the Bible. The miniature about Daniel's dream is a good example. Tab.53.

In marginal illustrations there are many such imaginative animals, which lack explanation. Tab.45,46,58.

Real animals form a large group in the miniatures of Armenian manuscripts. Lion, deer, unicorns and other animals are painted in the Canon Tables and more often in the margins.

The lion is a symbol of power. In Armenian miniature art it is also known as the defender of religion. It is well - known that the lion is the symbol of the Evangelist Mark. (The initial letter "U" has elements of lion's figure, or the ornament of the quadrangle of the Head Piece). Tab.45,46,49).

Figures of deer are worthy of attention. Many of them have mythological semantics, but sometimes they come forward as Christian symbols - the deer as the Virgin, the deer as Christ. It also symbolized one of the elements of the Universe - water. The marvellous illustrations of the deer in the margins increase the artistic value of the manuscripts. One can see running or horrified deer in the paws of a lion or a lynx in tab.31,40,44,53,66.

In XIIIth century Cilician manuscripts, the figures of deer in hunting scenes are interesting. Tab.15,17.

12.

ԱՐՄԱՆԻԱՆ ԵՂՋԵՐՍՊԱՎԱՐ
Սովորելիան Բ., Ակնարկներ հին Հայաստանի արվեստի պատմության
(ՄթՍ VI դ. - Մթ IIIդ.), Երևան, 1976, տպատ. LIII

СЕРЕБРЯНЫЙ РИТОН

Аракелян Б., Очерки по истории искусства древней Армении
(VI в. до н.э. - III в. н.э.), Ереван, 1976, табл. LIII

SILVER RHYTON

B. Arakelian, Outlines on the History of Ancient Armenian Art
(VI c. B.C. - III c. A.D.)
Yerevan, 1976, fig.LIII

In the pagan epoch the unicorn was considered to be the symbol of manliness, but it acquired new meaning in the Christian period. He became the symbol of power against pagan dragons, that is, he became an idol and entered the art of miniatures. Tab.43,44.

Another property was ascribed to the unicorn, due to which he became one of the objects of national mythology.

Monk Abraham, an animalist of the XVI - XVII th centuries noted: "There exists a world, where water is bitter and animals cannot drink water. They approach the water and look down until the unicorn comes and touches the water with its horn and drinks first, and then other animals go in the water and drink it, as, by God's will, the water becomes sweet". (Bazmavet, February 1898, p.69).

In ornaments of Canon Tables and margins there are different kinds of birds; eagle, griffin, pea - cock, pigeon, crow, sky lark, stork, owl, partridge etc., many of which in ancient times were given mythological or religious meanings. The eagle, for example, was the symbol of fire, immortality and heavenly force.

Ornamentations with pea - cocks existed as early as prehistoric times. The pagans considered this bird to be the symbol of immortality. In the miniatures he has been depicted not only as an ornament, but also as the symbol of purity of the soul. Tab.17,22,40,52.

13.

ԱՐՄԻԿ' ՊԱՏԿԵՐՎԱԾ ԵՂՆԱԿԻ ԿԱՍ ՎԻԹԻ ԳԼԽԻՆ
Բրոնզաձույլ արձան
Առաքելյան Բ., Ակնարկներ հին Հայաստանի արվեստի
պատմության
(ՄթՍ VI դ. - Մթ III դ.), Երեւան, 1976, տպան. XCV

ОРЕЛ, СИДЯЩИЙ НА ГОЛОВЕ ОЛЕНЯ, ИЛИ ГАЗЕЛИ
(Бронзовая статуэтка)
Аракелян Б., Очерки по истории искусства древней Армении
(VIв. до н.э. - IIIв. н.э.), Ереван, 1976, табл. XCV

BRONZE STATUETTE OF A DEER OR GAZELLE WITH AN
EAGLE ON THE HEAD
B. Arakelian, Outlines on the History of Ancient Armenian Art
(VI c. B.C. - III c. A.D.) Yerevan, 1976, fig.XCV

In miniatures there are some stylized birds connected with folk tales. In accordance with it, a bird painted by the miniaturist Simeon in his 1304 Nakhichevan manuscript, attracts one's attention. This bird is holding a cup with immortal water. Tab.24. There exists a legend about this bird, called "tarmahav", known in Armenia as destroyer of grasshoppers. Near St. Jacob's monastery in Akory there was a spring, the magic water of which was called "tarmadjour". The water was taken to the place where grasshoppers appeared. The bird followed the water and destroyed the insects at the place. The bird carrying water (or flying after the water) in Simeon's miniature is this very bird.

In the Menology, in the biography of the prophet Jeremiah it says that the eagle flew to Babylon with a sort of fig to cure sick men. In one of the manuscripts the contents of this Biography is presented in the marginal illustration (Ms. Illustrated in 1502, f.436r).

More often, one can see storks with snakes in their beaks as symbols of good and evil. Tab. 34,39,61.

The miniatures of pelicans are also frequent. Many of these pelicans symbolized the ritual of forebearance, of eating fish at Lent. Tab. 24,29,32,42,50.

Some miniatures of birds and animals in the manuscripts are connected with the concept of "double parents". Tab. 28,30,32.

As an artistic decoration there are many miniatures of sirens in the margins. These are creatures with a woman's head and bird's body, with very tender features and beautiful hair styles, sometimes wearing interesting caps. In mythology sirens sing and play magical music. Some of the sirens painted in the Gospels are connected with the contents of the original text. Tab. 10,28,32,34,40,46,50.

14.

ԶԱՐԱՅԾ
Արծաթ աղձանիկ
Սովետյան Բ., Ակնարկներ հին Հայաստանի արվեստի պատմության
(ՄթՍ VI դ. - Մթ III դ.), Երևան, 1976, տախտ. XCVI

СЕРНА
(Серебряная статуэтка)
Аракелян Б., Очерки по истории искусства древней Армении
(VI в. до н.э. - III в. н.э.), Ереван, 1976, табл. XCVI

SILVER STATUETTE OF A CHAMOIS
B. Arakelian, Outlines on the History of Ancient Armenian Art
(VI c. B.C. - III c. A.D.) Yerevan,
1976, fig.XCVI

There are scenes in the miniatures connected with national rituals - cock-fighting, ram-fighting. They decorate the front of the Canon-Tables and margins. Tab. 15,33,47,57.

There are scenes of hunting and cattle-breeding. The miniaturists have created theatrical scenes of the Creation of the world the XII th century Constantinople miniaturist Markos Patkerahan has painted some of them (whale, Dolphin, fish, turtoise, mussle and different kinds of birds). Tab. 70.

Subsequent scientific commentaries with the cooperation of mythological, symbolical, ethnographical and other related material, and with aesthetic and artistic examination of the miniatures of the animals and birds presented will be very useful for the history of culture generally and the art of Armenian miniatures.

It is with this aim that the album has been compiled.

ASTGHIK GEVORKIAN

Մանրանկարներ
Миниатюры
Miniatures

S. 1
T. 1

S. 2
T. 2

S. 3
T. 3

S. 4
T. 4

S. 5
T. 5

S. 6

T. 6

S. 7

T. 7

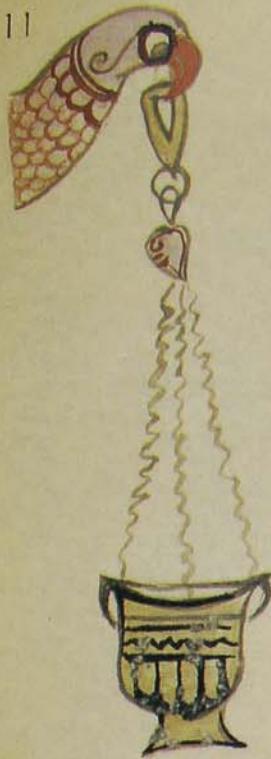
S. 9
T. 9

S. 10
T. 10

S. 11
T. 11

S. 12

T. 12

S. 15
T. 15

S. 16
T. 16

S. 17
T. 17

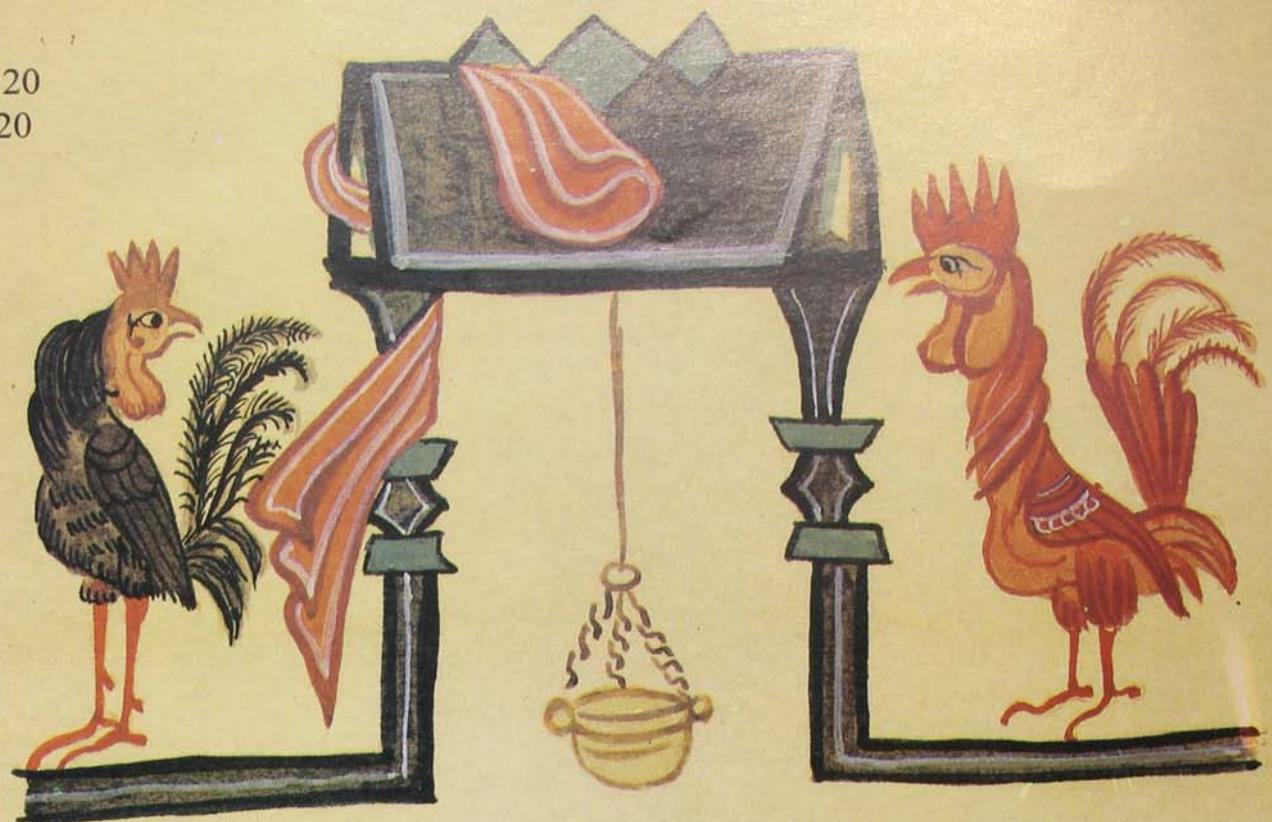
S. 18
T. 18

S. 19
T. 19

S. 20
T. 20

S. 21
T. 21

S. 22
T. 22

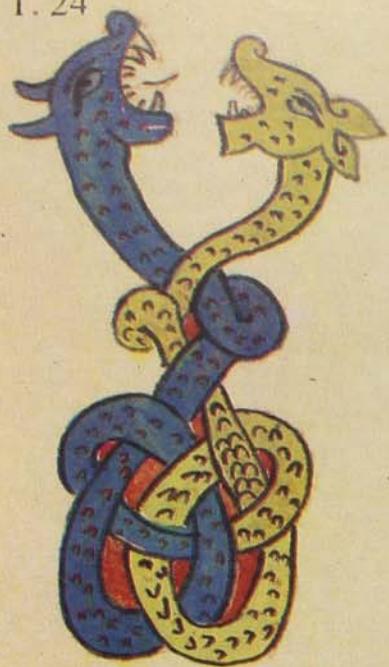

S. 23
T. 23

S. 24

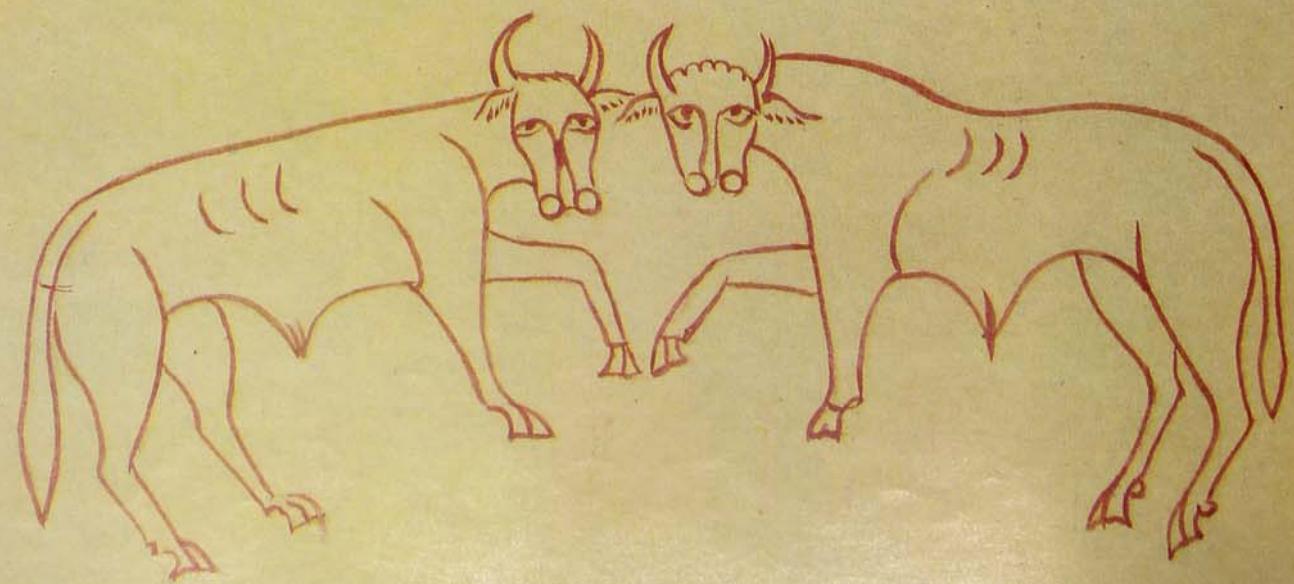
T. 24

S. 25
T. 25

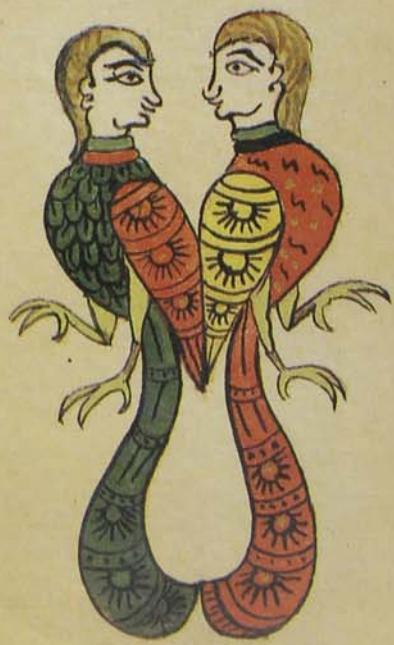
S. 26
T. 26

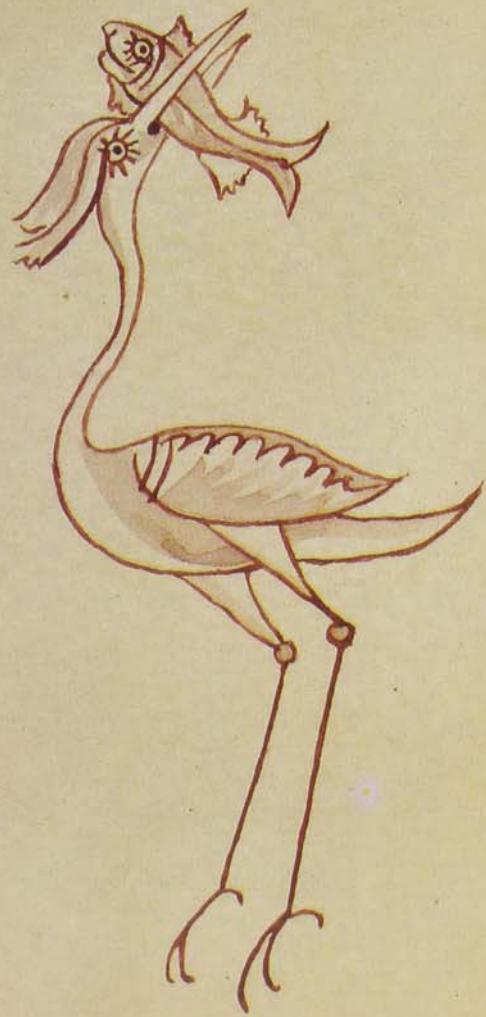
S. 27
T. 27

S. 28
T. 28

S. 29
T. 29

S. 30
T. 30

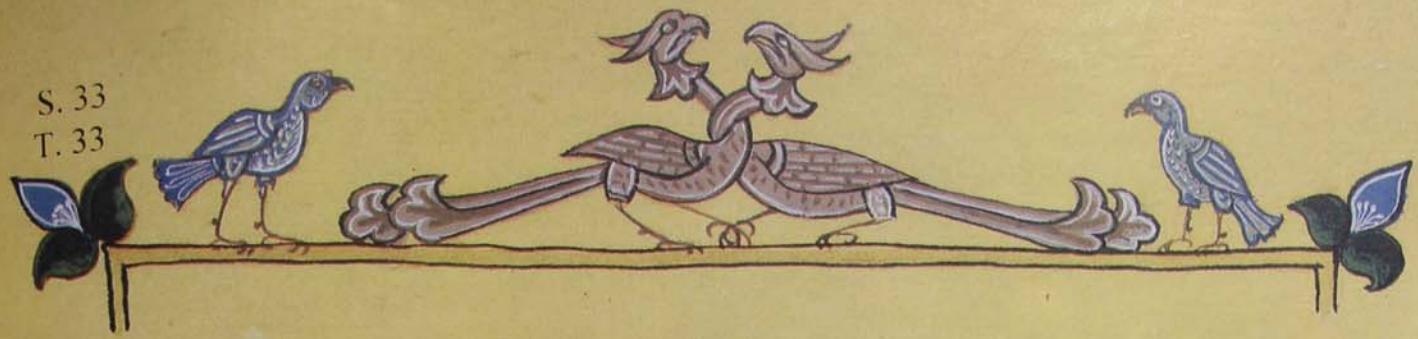
S. 31
T. 31

S. 32
T. 32

S. 33
T. 33

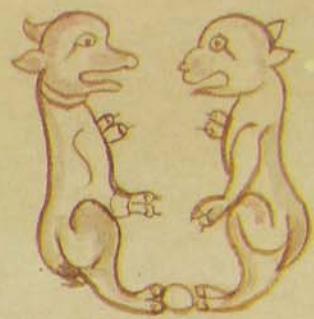

S. 34

T. 34

S. 35
T. 35

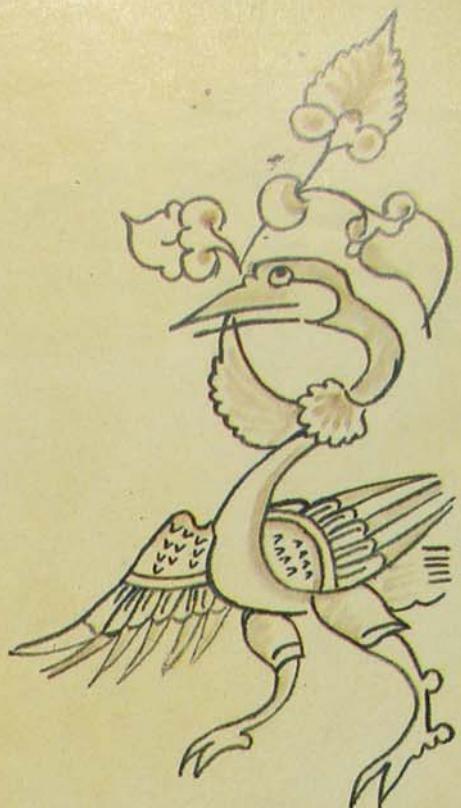
S. 36
T. 36

S. 37
T. 37

S. 38
T. 38

S. 39
T. 39

S. 40
T. 40

S. 41
T. 41

S. 42
Г. 42

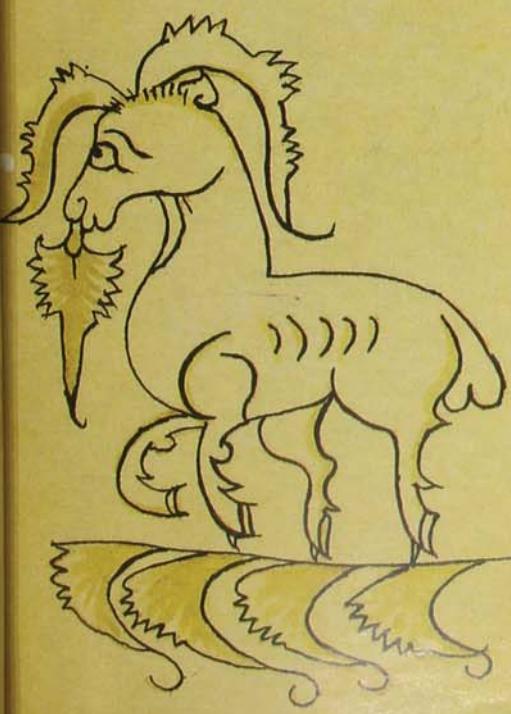
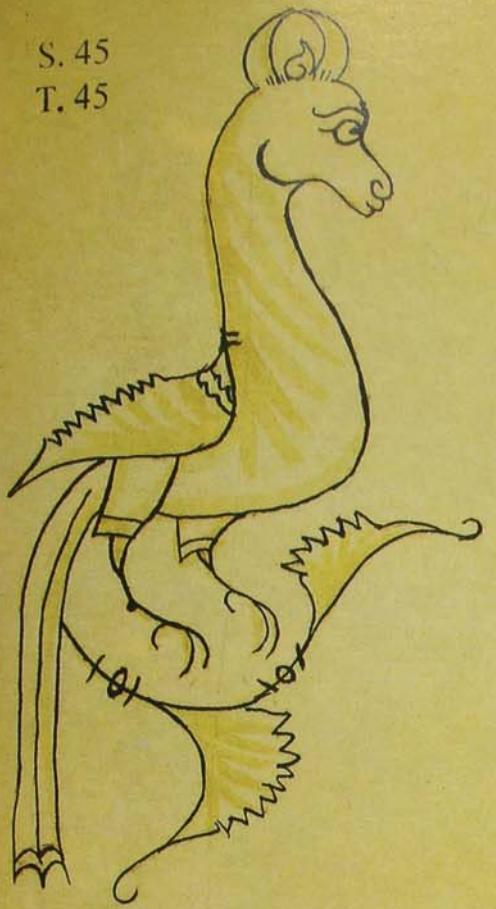
S. 43
T. 43

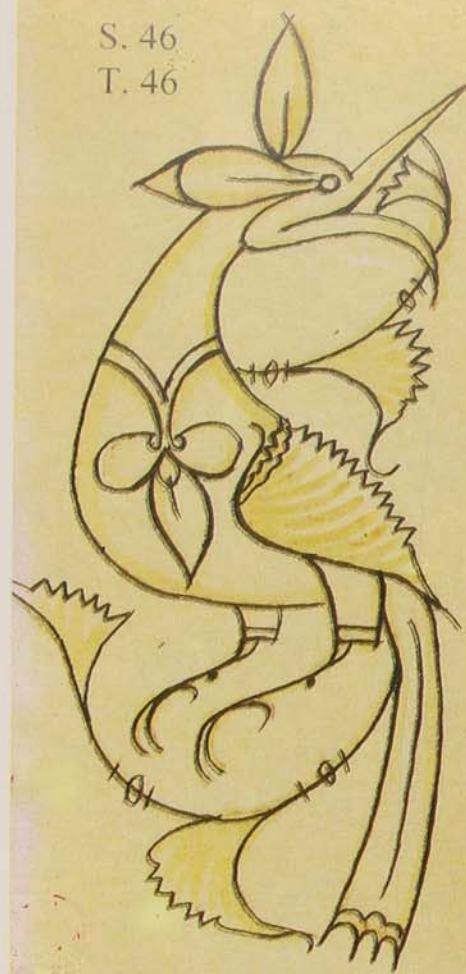
S. 44
T. 44

S. 45
T. 45

S. 46
T. 46

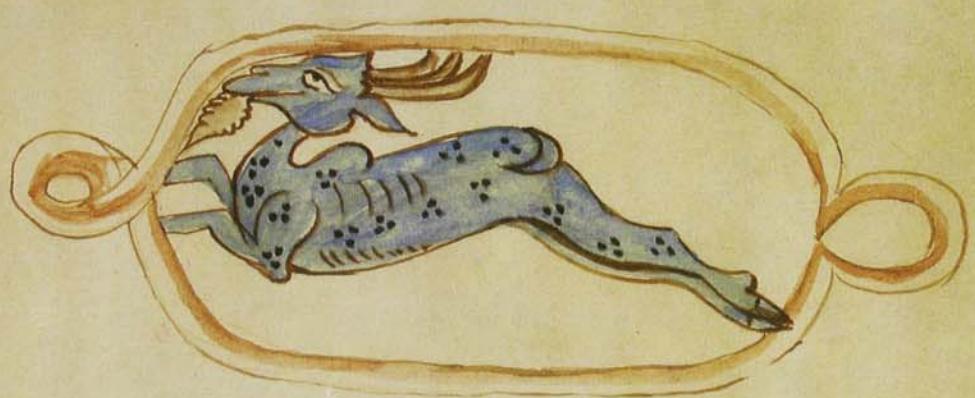

S. 48
T. 48

S. 49
T. 49

S. 50

T. 50

S. 52
T. 52

S. 54
T. 54

S. 55
T. 55

S. 56
T. 56

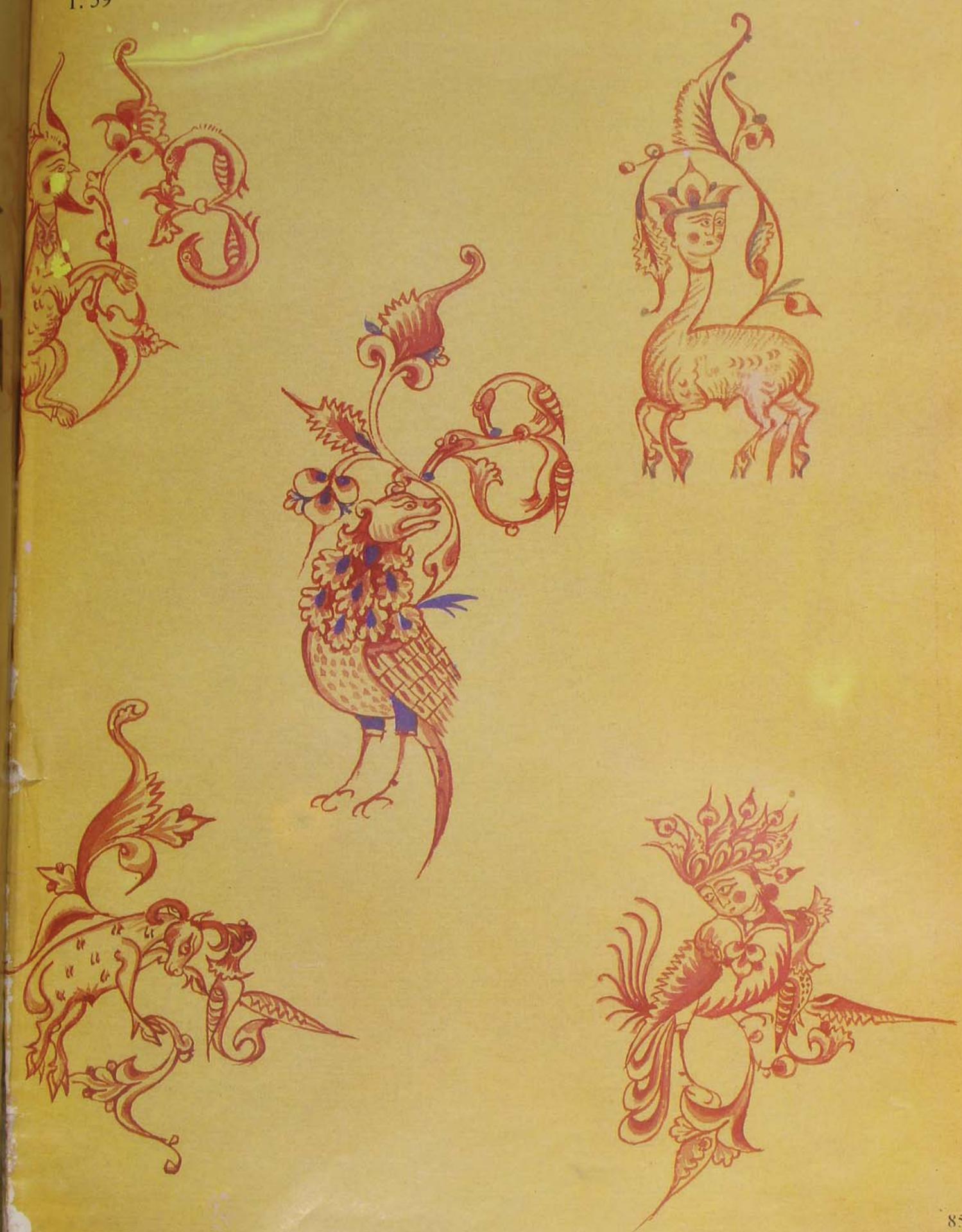
S. 57

T. 57

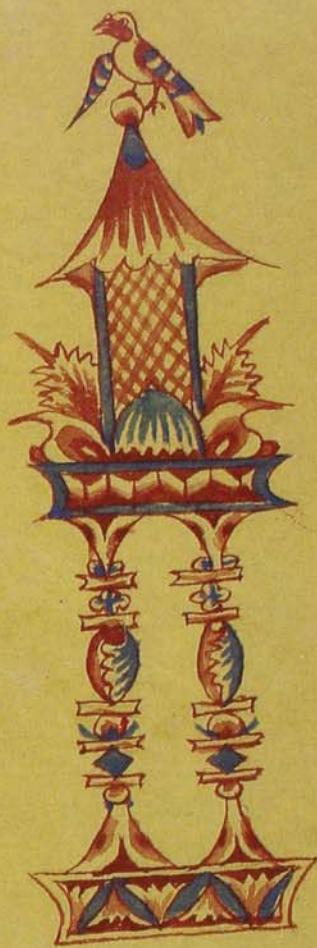

S. 59
T. 59

S. 60
T. 60

S. 61
T. 61

S. 62
T. 62

S. 63
T. 63

S. 64

T. 64

S. 65
T. 65

S. 66
T. 66

Ածառուն
պապակի ի տապ
տապակին:

S. 67
T. 67

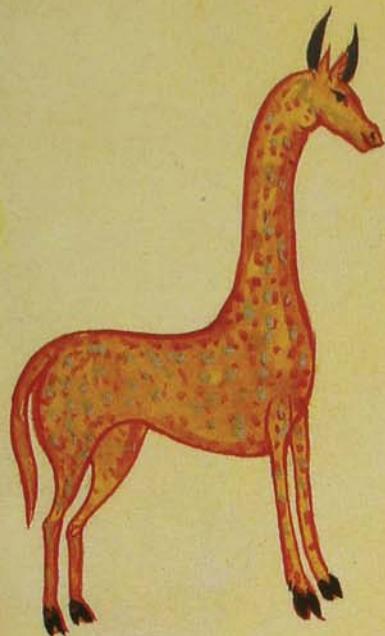
S. 68
T. 68

S. 71
T. 71

S. 72
T. 72

S. 73
T. 73

S. 74
T. 74

S. 75
T. 75

S. 76

T. 76

S. 77

T. 77

ՏԱԽՏԱԿՆԵՐ
ТАБЛИЦЫ
TABLES

- Ավետարան, 1053թ., Սանդուխկավանք Նկարիչ Յովհաննես Սանդուխկավանեցի Զեռ. 3793, թերթ 1թ, խորան:
- Եванգелие, 1053թ., մոնաстыր Սանդուխ Հудожник Ованиес Сандухкаванец Բ. 3793, стр.16. Хоран
- Gospel, 1053, monastery of Sandkhka Miniaturist Hovhannes Sandkhkavanetsi Ms. 3793, P.1b., Choran
- Ավետարան, XIդ., Սողմի Նկարիչ Յովհաննես Սանդուխկավանեցի Զեռ. 7736, թերթ 5ա, խորան:
- Եванգелие, XIվ., Մօղնի Հудожник Ованиес Сандухкаванец Բ. 7736, стр.5ա. Хоран
- Gospel, XIc., Mokhny, Miniaturist Hovhannes Sandkhkavanetsi Ms. 7736, p.5a. Choran
- Զեռ. 7736, թերթ 126ա, Սարկոս ավետարանիչի անվանաթերթ հատված
- Բ. 7736, стр.126ա, Заглавный лист к Евангелию от Марка, деталь
- Ms. 7736, p.126ա, Title-page to Gospel by Marcus, detail
- Ավետարան, XIդ., Սողմի Նկարիչ Յովհաննես Սանդուխկավանեցի Զեռ. 7736, թերթ 3ա, խորան, հատված:
- Եванգелие, XIվ., Մօղնի Հудожник Ованиес Сандухкаванец Բ. 7736, стр.3ա. Хоран, деталь
- Gospel, XIc., Mokhny, Miniaturist Hovhannes Sandkhkavanetsi Ms. 7736, p.3a. Choran, detail
- Զեռ. 7736, թերթ 4թ, խորան, հատված:
- Բ. 7736, стр.46. Хоран, деталь
- Ms. 7736, p.4b., Choran, detail
- Ավետարան, XIդ., Սողմի Նկարիչ Յովհաննես Սանդուխկավանեցի Զեռ. 7736, թերթ 8թ, խորան, հատված:
- Եванգелие, XIվ., Մօղնի

- Հудожник Ованиес Сандухкаванец Բ. 7736, стр.8б. Хоран, деталь
- Gospel, XIc., Mokhny Miniaturist Hovhannes Sandkhkavanetsi Ms. 7736, p.8b, Choran, detail
 - Զեռ. 7736, թերթ 9ա, խորան, հատված:
 - Բ. 7736, стр.9а, Хоран, деталь
 - Ms. 7736, p.9a, Choran, detail
 - ճաղբանտիր, ԺՊ դ., Յովհանավանք Զեռ. 1522, թերթ 56թ:
 - Լեկցիոնարի, XIIվ., Օվաննավանք Բ. 1522, стр.566.
 - Homilies, XIIc., Hovanavank Ms.1522, p.56b.
 - ճաղբանտիր, ԺՊ դ., Յովհանավանք Զեռ. 1522, թերթ 87ա,149ա,278ա,348ա,386թ:
 - Լեկցիոնարի, XIIվ., Օվաննավանք Բ. 1522, стр.87ա,149ա,278ա,348ա,3866.
 - Homilies, XIIc., Hovanavank Ms.1522, p.87ա,149ա,278ա,348ա,386b.
 - Ավետարան, 1211թ., Յաղբատ, Յողոնոս Նկարիչ Սարգարէ Զեռ.6288, թերթ 12թ,14թ,15ա:
 - Եванգелие, 1211ր., Ախպատ, Օրոմոս Հудожник Маргаре Բ. 6288, стр.126,146,15а.
 - Gospel, 1211, Hakhpat, Horomos miniaturist - Margareh Ms.6288, p.12b,14b,15a.
 - Ավետարան, 1211թ., Յաղբատ, Յողոնոս Նկարիչ Սարգարէ Զեռ.6288, թերթ 10թ,13թ,14թ:
 - Եванգелие, 1211ր., Ախպատ, Օրոմոս Հудожник Маргаре Բ. 6288, стр.106,13а,146.
 - Gospel, 1211, Hakhpat, Horomos miniaturist - Margareh Ms.6288, p.10b, 13а,14b.

12. Ժողովածոլ, 1219թ.
Զեռ. 1382, թերթ 31, 209թ.
12. Сборник, 1219г., монастырь Тер Усканворду (Аргелан)
Рук. 1382, стр.31б, 45а, 51а, 52а.
12. Miscellany, 1219, Monastery of Haricha,
Ms. 1382, p.31b, 45a, 51a, 52a.
13. Ավետարան, 1270թ., Կիլիկիա
Զեռ. 7648, թերթ 228ա:
13. Евангелие, 1270, Киликия
Рук. 7648, стр.228а.
13. Gospel, 1270, Cilicia,
Ms. 7648, p.228a.
14. ճաշոց, 1286թ., Կիլիկիա
Զեռ. 979, թերթ 334ա:
14. Служебник, 1286г., Киликия
Рук. 979, стр.334а.
14. Chashots (Lectionary), 1286, Cilicia,
Ms. 979, p.334a.
15. Ավետարան, XIIIդ., Կիլիկիա
Զեռ. 9422, թերթ 6ա, 10ա, 162ա:
15. Евангелие, XIIIв., Киликия
Рук. 9422, стр.6а, 10а, 162а.
15. Gospel, XIIIc., Cilicia
Ms. 9422, p.6a, 10a, 162a.
16. Ավետարան, XIIIդ., Կիլիկիա
Զեռ. 9422, թերթ 18ա, 5բ, 17բ, 1բ:
16. Евангелие, XIIIв., Киликия
Рук. 9422, стр.18а, 56, 176, 16.
16. Gospel, XIIIc., Cilicia
Ms. 9422, p.18a, 5b, 17b, 1b.
17. Ավետարան, XIIIդ., Կիլիկիա
Զեռ. 7644, թերթ 6ա, 2ա, 8ա, 7բ, 3բ:
17. Евангелие, XIIIв., Киликия
Рук. 7644, стр.6а, 2а, 8а, 76, 36.
17. Gospel, XIIIc., Cilicia
Ms. 7644, p.6a, 2a, 8a, 7b, 36.
18. Ավետարան, XIIIդ., Կիլիկիա
Զեռ. 7644, թերթ 7բ, 2ա, 5բ, 125ա, 12ա:
18. Евангелие, XIIIв., Киликия
Рук. 7644, стр.76, 2а, 56, 125а, 12а.
18. Gospel, XIIIc., Cilicia
Ms. 7644, p.76, 2a, 56, 125a, 12a.
19. Ավետարան, 1292թ.
Զեռ. 4080, թերթ 5բ, 4ա, 1ր, 2ա, 2բ:
19. Евангелие, 1292г.*
Рук. 4080, стр.56, 4а, 16, 2а, 26.
19. Gospel, 1292 *
- Ms. 4080, p.56, 4a, 16, 2a, 2b.
20. Ավետարան, 1294թ., Տեր Յուսվան որդու վանք/Արգելան/
Սկարիչ Խաչը
Զեռ. 4814, թերթ 84թ, 209թ:
20. Евангелие, 1294г., монастырь Тер Усканворду (Аргелан)
Художник Хачер
Рук. 4814, стр.84б, 209б
21. Աստղամիջով տարրեակված ձեռագրի ստեղծման վայրը և
ծալվողը անհայտ են:
- *) Звездочкой отмечены рукописи, художник и место создания которых
неизвестны.
- *) The miniaturist and the place of the manuscripts with asterisk are unknown.
21. Եванգелие, 1304г., Նախիչևան, Աստապատ
Հудожник Симеон
Рук. 3722, стр. 282б, 177а.
21. Gospel, 1304, Nakhichevan, Astapat,
Miniaturist Simeon,
Ms. 3722, p.282b, 177a.
22. Ավետարան, 1304թ., Նախիջևան, Աստապատ
Սկարիչ Միմեն
Զեռ. 3722, թերթ 255թ, 119ա, 12ա:
22. Евангелие, 1304г., Нахичеван, Астапат
Художник Симеон
Рук. 3722, стр. 255б, 119а, 12а.
22. Gospel, 1304, Nakhichevan, Astapat,
Miniaturist Simeon,
Ms. 3722, p.255b, 119a, 12a.
23. Ավետարան, 1304թ., Նախիջևան, Աստապատ
Սկարիչ Միմեն
Զեռ. 3722, թերթ 351ա, 4բ, 162ա:
23. Евангелие, 1304г., Нахичеван, Астапат
Художник Симеон
Рук. 3722, стр. 351а, 46, 162а.
23. Gospel, 1304, Nakhichevan, Astapat,
Miniaturist Simeon,
Ms. 3722, p.351a, 4b, 162a.
24. Ավետարան, 1304թ., Նախիջևան, Աստապատ
Սկարիչ Միմեն
Զեռ. 3722, թերթ 290թ, 319ա, 171ա, 280ա, 232ա:
24. Евангелие, 1304г., Нахичеван, Астапат
Художник Симеон
Рук. 3722, стр. 290б, 319а, 171а, 280а, 232а.
24. Gospel, 1304, Nakhichevan, Astapat,
Miniaturist Simeon,
Ms. 3722, p.290b, 319a, 171a, 280a, 232a.
25. Ավետարան, 1304թ., Նախիջևան, Աստապատ
Սկարիչ Միմեն
Զեռ. 3722, թերթ 176թ, 273ա, 4բ, 273բ:
25. Евангелие, 1304г., Нахичеван, Астапат
Художник Симеон
Рук. 3722, стр. 176б, 273а, 46, 273б.
25. Gospel, 1304, Nakhichevan, Astapat,
Miniaturist Simeon,
Ms. 3722, p.176b, 273a, 4b, 273b.
26. Ավետարան, 1315թ., Խորդեանց անապատ
Սկարիչ Մարգարէ
Զեռ. 2930, թերթ 5ա, 88ա, 12բ, 9ա:
26. Евангелие, 1315г., пустынь Хордеанц
Художник Маргарэ
Рук. 2930, стр. 5а, 88а, 12б, 9а.
26. Gospel, 1315, Khordeants anapat
miniaturist - Margareh
Ms. 2930, p.5a, 88a, 12b, 9a.
27. Ավետարան, 1315թ., Եղեգիս
Սկարիչ Բարդողիմին
Զեռ. 9721, թերթ 4բ, 5բ, 2բ, 3բ, 5բ, 2բ:

27. Евангелие, 1315г., Ехегис
Художник Бардогимэ
Рук. 9721, стр. 46, 5б, 26, 36, 5б, 26.
27. Gospel, 1315, Yekheghis
miniaturist - Bardokhime
Ms. 9721, p. 4b, 5b, 2b, 3b, 5b, 2b.
28. Ավետարան, 1318թ., Եղիվարդ
Զեռ. 356, թեր 46թ, 68թ, 201ա, 29թ:
28. Евангелие, 1318г., Егивард
Рук. 356, стр. 466, 686, 201а, 296.
28. Gospel, 1318, Yekhivard
Ms. 356, p. 46b, 68b, 201a, 29b.
29. Ավետարան, 1318թ., Եղիվարդ
Զեռ. 356, թեր 33թ, 31ա, 222թ, 242թ, 33ա:
29. Евангелие, 1318г., Егивард
Рук. 356, стр. 336, 31а, 2226, 33а.
29. Gospel, 1318, Yekhivard
Ms. 356, p. 33b, 31a, 222b.
30. Ավետարան, 1318թ., Եղիվարդ
Զեռ. 356, թեր 90ա, 92ա, 199ա:
30. Евангелие, 1318г., Егивард
Рук. 356, стр. 90а, 92а, 199а.
30. Gospel, 1318, Yekhivard
Ms. 356, p. 90a, 92a, 199a.
31. Ավետարան, 1318թ., Եղիվարդ
Զեռ. 356, թեր 49թ, 22ա, 28ա:
31. Евангелие, 1318г., Егивард
Рук. 356, стр. 496, 22а, 28а.
31. Gospel, 1318, Yekhivard
Ms. 356, p. 49b, 22a, 28a.
32. Ավետարան, 1318թ., Եղիվարդ
Զեռ. 356, թեր 48թ, 141թ, 102ա, 174ա:
32. Евангелие, 1318г., Егивард
Рук. 356, стр. 486, 1416, 102а, 174а.
32. Gospel, 1318, Yekhivard
Ms. 356, p. 48b, 141b, 102a, 174a.
33. Ավետարան, 1319թ., Արծկուունիք
Սկարիչ Վարդան
Զեռ. 7456, թեր 13թ, 274ա, 13ա, 125ա, 154ա, 147ա:
33. Евангелие, 1319г., монастырь Арцкей
Художник Вардан
Рук. 7456, стр. 136, 274а, 13а, 125а, 154а, 147а.
33. Gospel, 1319, Monastery of Artskeh
miniaturist - Vardan
Ms. 7456, p. 13b, 274a, 13a, 125a, 154a, 147a.
34. ճաշոց, 1320թ., Առաքելոց վանք / Տարոն /
Զեռ. 7451, թեր 132ա, 317ա, 29թ, 93թ, 317թ, 155ա:
34. Служебник, 1320г., монастырь Аракелоц (Тарон)
Рук. 7451, стр. 132а, 317а, 296, 93а, 3176, 155а.
34. Chashots(Lectionary), 1320, St. Apostles' Monastery (Taron)
Ms. 7451, p. 132a, 317a, 29b, 93a, 317b, 155a.
35. ճաշոց, 1320թ., Առաքելոց վանք / Տարոն /
Զեռ. 7451, թեր 94ա, 264ա, 295ա, 399ա, 93թ, 59թ:
35. Служебник, 1320г., монастырь Аракелоц (Тарон)
Рук. 7451, стр. 94а, 264а, 295а, 399а, 93а, 596..
35. Chashots(Lectionary), 1320, St. Apostles' Monastery (Taron)
Ms. 7451, p. 94a, 264a, 295a, 399a, 93a, 59b.
36. ճաշոց, 1320թ., Առաքելոց վանք / Տարոն /
Զեռ. 7451, թեր 390ա, 34ա, 273ա, 311ա, 382թ, 27ա:
36. Служебник, 1320г., монастырь Аракелоц (Тарон)
Рук. 7451, стр. 390а, 34а, 273а, 311а, 382б, 27а.
36. Chashots(Lectionary), 1320, St. Apostles' Monastery (Taron)
Ms. 7451, p. 390a, 34a, 273a, 311a, 382b, 27a.
37. Ավետարան, 1321, 1504թ., Արսէ գյուղ / Ապահունիք /
Զեռ. 5505, թեր 140թ, 44ա, 138թ, 76ա, 67թ, 111ա, 91թ:
37. Евангелие, 1321, 1504г., селение Арсэ (Апауник)
Рук. 5505, стр. 1406, 44а, 1386, 76а, 676, 111а, 91а.
37. Gospel, 1321, 1504, village of Arseh (Aphounik).
Ms. 5505, p. 140b, 44a, 138b, 76a, 67b 111a, 91a.
38. Ավետարան, 1321, 1504թ., Արսէ գյուղ / Ապահունիք /
Զեռ. 5505, թեր 39թ, 190ա, 85թ, 123թ, 93թ, 186ա, 151թ:
38. Евангелие, 1321, 1504г., селение Арсэ (Апауник)
Рук. 5505, стр. 396, 190а, 856, 1236, 936, 186а, 151а.
38. Gospel, 1321, 1504, village of Arseh (Aphounik).
Ms. 5505, p. 39b, 190a, 85b, 123b, 93b, 186a, 151a.
39. Ավետարան, 1323թ., Գլաձոր
Սկարիչ Թորոս Տարոնացի
Զեռ. 6289, թեր 5թ, 231թ, 10ա, 4ա, 6ա:
39. Евангелие, 1323г., Гладзор
Художник Торос Таронаци
Рук. 6289, стр. 56, 2316, 10а, 4а, 6а.
39. Gospel, 1323, Gladzor.
miniaturist - Toros Taronatsy
Ms. 6289, p. 5b, 231b, 10a, 4a, 6a.
40. Ավետարան, 1323թ., Գլաձոր
Սկարիչ Թորոս Տարոնացի
Զեռ. 6289, թեր 5թ, 226թ, 4ա, 6ա:
40. Евангелие, 1323г., Гладзор
Художник Торос Таронаци
Рук. 6289, стр. 56, 226а, 4а, 6а.
40. Gospel, 1323, Gladzor.
miniaturist - Toros Taronatsy
Ms. 6289, p. 5b, 226a, 4a, 6a.
41. Ավետարան, 1323թ., Գլաձոր
Սկարիչ Թորոս Տարոնացի
Զեռ. 6289, թեր 9թ, 10ա, 91ա, 147թ, 34թ:
41. Евангелие, 1323г., Гладзор
Художник Торос Таронаци
Рук. 6289, стр. 96, 10а, 91а, 1476, 346.
41. Gospel, 1323, Gladzor.
miniaturist - Toros Taronatsy
Ms. 6289, p. 9b, 10a, 91a, 147b, 34b.
42. Ավետարան, 1323թ., Գլաձոր
Սկարիչ Թորոս Տարոնացի
Զեռ. 6289, թեր 222թ, 7թ, 169ա, 99ա, 91ա, 8ա:
42. Евангелие, 1323г., Гладзор
Художник Торос Таронаци
Рук. 6289, стр. 2226, 76, 169a, 99a, 91a, 8a.
42. Gospel, 1323, Gladzor.
miniaturist - Toros Taronatsy
Ms. 6289, p. 222b, 7b, 169a, 99a, 91a, 8a.

43. Ավետարան, 1327թ., Ակհետ վանք
 ԶԵ. 7519, թերթ 130թ, 118թ, 200թ, 151թ, 40թ, 97թ:
 43. Евангелие, 1327г., монастырь Ахет
 Рук. 7519, стр. 130б, 118а, 200б, 151б, 40б, 97а.
 43. Gospel, 1327, Monastery of Akhet
 Ms. 7519, p. 130b, 118a, 200b, 151b, 40b, 97a.
 44. Ավետարան, 1327թ., Աղերքի վանք
 ԶԵ. 7519, թերթ 67թ, 49թ, 145թ, 135թ, 88թ, 168թ:
 44. Евангелие, 1327г., монастырь Ахет
 Рук. 7519, стр. 67а, 49а, 145б, 135а, 88а, 168б
 44. Gospel, 1327, Monastery of Akhet
 Ms. 7519, p. 67a, 49a, 145b, 135a, 88a, 168b.
 45. Ավետարան, 1331թ., Փոքր Ուրս
 ԶԵ. 4906, թերթ 221թ, 178թ, 88թ, 235թ, 191թ:
 45. Евангелие, 1331г., Покр Урс
 Рук. 4906, стр. 221б, 178а, 88а, 235а, 191а..
 45. Gospel, 1331, Pokr Ours (Small Ours)
 Ms. 4906, p. 221b, 178a, 88a, 235a, 191a.
 46. Ավետարան, 1331թ., Փոքր Ուրս
 ԶԵ. 4906, թերթ 75թ, 151թ, 135թ, 41թ, 259թ:
 46. Евангелие, 1331г., Покр Урс
 Рук. 4906, стр. 75б, 151а, 135а, 41б, 259а.
 46. Gospel, 1331, Pokr Ours (Small Ours)
 Ms. 4906, p. 75b, 151a, 135a, 41b, 259a.
 47. Ավետարան, 1331թ., Փոքր Ուրս
 ԶԵ. 4906, թերթ 12թ, 10թ, 11թ, 1թ:
 47. Евангелие, 1331г., Покр Урс
 Рук. 4906, стр. 12б, 10б, 11б, 1б.
 47. Gospel, 1331, Pokr Ours (Small Ours)
 Ms. 4906, p. 12b, 10b, 11b, 1b.
 48. Ավետարան, 1333թ.
 ԶԵ. 2829, թերթ 112թ, 239թ, 236թ, 124թ, 271թ, 206թ, 162թ, 252թ:
 48. Евангелие, 1333г.
 Рук. 2829, стр. 112б, 239а, 236а, 124б, 271а, 206б, 162б, 252а.
 48. Gospel, 1333,
 Ms. 2829, p. 112b, 239a, 236a, 124b, 271a, 206b, 162b, 252a.
 49. Ավետարան, 1333թ.
 ԶԵ. 2829, թերթ 183թ, 114թ, 205թ, 117թ, 3թ, 4թ:
 49. Евангелие, 1333г.
 Рук. 2829, стр. 183б, 114а, 205б, 117б, 3б, 4а.
 49. Gospel, 1333,
 Ms. 2829, p. 183b, 114a, 205b, 117b, 3b, 4a.
 50. Ավետարան, 1336թ., Սիս
 Ավարդչ Սարգիս Պիծակ
 ԶԵ. 5786, թերթ 214թ, 157թ, 9թ, 10թ:
 50. Евангелие, 1336г., Сис
 Художник Саргис Пицак
 Рук. 5786, стр. 214а, 157б, 9б, 10а.
 50. Gospel, 1336, Sis
 miniaturist - Sargis Pitsak
 Ms. 5786, p. 214a, 157b, 9b, 10a.
 51. Ավետարան, 1338թ.
 ԶԵ. 4813, թերթ 2թ, 3թ:
 51. Евангелие, 1338г.
 Рук. 4813, стр. 2а, 3б.
 51. Gospel, 1338.
 Ms. 4813, p. 2a, 3b.
 52. Ավետարան, 1342թ.
 ԶԵ. 7642, թերթ 130թ, 5թ, 132թ, 4թ, 160թ:
 52. Евангелие, 1342г.
 Рук. 7642, стр. 130а, 5б, 132б, 4а, 160а.
 52. Gospel, 1342.
 Ms. 7642, p. 130a, 5b, 132b, 4a, 160a.
53. ճաշոց, 1362թ., Երզնկա
 ԶԵ. 4519, թերթ 67թ, 203թ, 385թ:
 53. Служебник, 1362г., Ерзника
 Рук. 4519, стр. 67б, 203а, 385.
 53. Chashots (Lectionary), 1362, Yerznka.
 Ms. 4519, p. 67b, 203a, 38b.
 54. ճաշոց, 1362թ., Երզնկա
 ԶԵ. 4519, թերթ 319թ, 294թ, 140թ, 4թ, 142թ:
 54. Служебник, 1362г., Ерзника
 Рук. 4519, стр. 319б, 294б, 140б, 4а, 142а.
 54. Chashots (Lectionary), 1362, Yerznka.
 Ms. 4519, p. 319b, 294b, 140b, 4a, 142a.
 55. ճաշոց, 1362թ., Երզնկա
 ԶԵ. 4519, թերթ 264թ, 242թ, 242թ, 307թ, 159թ, 73թ:
 55. Служебник, 1362г., Ерзника
 Рук. 4519, стр. 264б, 242а, 242б, 307б, 159а, 73а.
 55. Chashots (Lectionary), 1362, Yerznka.
 Ms. 4519, p. 264b, 242a, 242b, 370b, 159a, 73a.
 56. Աստվածաշունչ, 1367, 1371թ., Սուլուտ, Սուրբայ /Ղրիմ /
 ԶԵ. 352, թերթ 407թ:
 56. Библия, 1367, 1371г., Сухта, Сурхат (Крым)
 Рук. 352, стр. 407б.
 56. Bible, 1367, 1371, Soukhta, Sourkhata (Crimea).
 Ms. 352, p. 407b.
 57. Ավետարան, 1397թ., Խիզան
 ԶԵ. 7629, թերթ 13թ, 153թ, 98թ, 106թ, 173թ:
 57. Евангелие, 1397г., Хизан
 Рук. 7629, стр. 13б, 153б, 98б, 106а, 173б.
 57. Gospel, 1397, Hyzan.
 Ms. 7629, p. 13b, 153b, 98b, 106a, 173b.
 58. Ավետարան, ԺԵ.
 ԶԵ. 4995, թերթ 162թ, 279թ, 146թ, 103թ, 157թ, 189թ, 141թ:
 58. Евангелие, XVв.
 Рук. 4995, стр. 162б, 279б, 146а, 103а, 157б, 189а, 141а.
 58. Gospel, XVc.,
 Ms. 4995, p. 162b, 279b, 146a, 103a, 157b, 189a, 141a.
 59. Ավետարան, ԺԵ, Վասպուրական
 ԶԵ. 5511, թերթ 48թ, 36թ, 70թ, 208թ, 61թ:
 59. Евангелие, XVв., Vaspurakan
 Рук. 5511, стр. 48б, 36б, 70б, 208а, 61б.
 59. Gospel, XVc., Vaspurakan
 Ms. 5511, p. 48b, 36b, 70b, 208a, 61b.
 60. Ավետարան, ԺԵ, Վասպուրական
 ԶԵ. 5511, թերթ 33թ, 137թ, 275թ, 113թ, 238թ:
 60. Евангелие, XVв., Vaspurakan
 Рук. 5511, стр. 33б, 137а, 275а, 113а, 238а.
 60. Gospel, XVc., Vasپurakan
 Ms. 5511, p. 33b, 137a, 275a, 113a, 238a.
 61. Ավետարան, ԺԵ.
 ԶԵ. 7625, թերթ 135թ, 250թ, 39թ, 2թ:
 61. Евангелие, XVв.
 Рук. 7625, стр. 135а, 250а, 39а, 2б.
 61. Gospel, XVc.
 Ms. 7625, p. 135a, 250a, 39b, 2b.
 62. ճաշոց, ԺԵ.
 ԶԵ. 984, թերթ 334թ, 518թ, 93թ, 66թ, 399թ:
 62. Служебник, XVв.
 Рук. 984, стр. 334а, 518б, 93б, 66б, 399б.
 62. Chashots (Lectionary), XVc.
 Ms. 984, p. 334a, 518b, 93b, 66b, 399b.
 63. ճաշոց, ԺԵ.
 ԶԵ. 984, թերթ 495թ, 59թ, 480թ, 303թ:

63. Служебник, XVв.
Рук. 984, стр. 495б, 59б, 480б, 303а.
63. Chashots (Lectionary), XVc.
Ms. 984, p. 495b, 59b, 480b, 303a.
64. Ավետարան, մեղ., Սյունիք
Ձեռ. 6305, թերթ 282ա:
64. Евангелие, XVв., Сюник
Рук. 6305, стр. 282a.
64. Gospel, XVc., Syunik
Ms. 6305, p. 282a.
65. Պատմություն Աղեքասանդր Մակեդոնացու, մշղ., Յոն Սկարիչ Զաքորիա Ավանցի, Յակոբ Զուլայեցի
Ձեռ. 5472, թերթ 101ա:
65. История Александра Македонского, XVIв., Рим
Художник Закария Аванди, Акоп Джугацян
Рук. 5472, стр. 101a.
65. History of Alexander the Great, XVIc., Rome
miniaturists - Zakaria Avantsi, Hakob Jukhayetsky
Ms. 5472, p. 101a.
66. Ավետարան, 1604թ., Խիզան
Սկարիչ Զաքորիա Խիզանցի
Ձեռ. 6420, թերթ 43ա, 186թ, 329ա, 46ա, 24ա:
66. Евангелие, 1604г., Хизан
Художник Саргис Хизанци
Рук. 6420, стр. 43a, 1866, 329a, 46a, 24a.
66. Gospel, 1604, Hyzan
miniaturist - Sarguis Hyzantsy
Ms. 6420, p. 43a, 186b, 329a, 46a, 24a.
67. Աստվածաշունչ, 1649թ., Ասպահան
Սկարիչ Յայրապետ
Ձեռ. 189, թերթ 14ա, 465թ, 302թ, 600թ, 596թ:
67. Библия, 1649г., Аспахан
Художник Айрапет
Рук. 189, стр. 14a, 465b, 302b, 600b, 596b.
67. Bible, 1649, Aspahan
miniaturist - Hayrapet
Ms. 189, p. 14a, 465b, 302b, 600b, 596b.
68. Աստվածաշունչ, 1649թ., Ասպահան
Սկարիչ Յայրապետ
Ձեռ. 189, թերթ 470ա, 472ա, 471թ, 330ա, 598թ:
68. Библия, 1649г., Аспахан
Художник Айрапет
Рук. 189, стр. 470a, 472a, 4716, 330a, 5986.
68. Bible, 1649, Aspahan
miniaturist - Hayrapet
Ms. 189, p. 470a, 472a, 471b, 330a, 598b.
69. Յայսմավուրք, 1651թ., Կ. Պոլիս
Սկարիչ Սարկոս Պատկերան
Ձեռ. 1502, թերթ 428թ, 42ա, 268թ, 135ա, 294ա:
69. Синаксарий, 1651г., Константинополь
Художник Маркос Паткераан
Рук. 1502, стр. 428б, 42а, 268б, 135а, 294а.
69. Menalogy, 1651, Constantinople
miniaturist - Marcos Patkerahan
Ms. 1502, p. 428b, 42a, 268b, 135a, 294a.
70. Յայսմավուրք, 1651թ., Կ. Պոլիս
Խудожник Маркос Паткераан
Рук. 1502, стр. 303а.
70. Menalogy, 1651, Constantinople
miniaturist - Marcos Patkerahan
Ms. 1502, p. 303a.
71. Յայսմավուրք, 1651թ., Կ. Պոլիս
Սկարիչ Սարկոս Պատկերան
Ձեռ. 1502, թերթ 8ա, 74ա, 6ա, 466ա, 26թ:
71. Синаксарий, 1651г., Константинополь
Художник Маркос Паткераан
Рук. 1502, стр. 8a, 74a, 6a, 466a, 266.
71. Menalogy, 1651, Constantinople
miniaturist - Marcos Patkerahan
Ms. 1502, p. 8a, 74a, 6a, 466a, 26b.
72. Յայսմավուրք, 1651թ., Կ. Պոլիս
Սկարիչ Սարկոս Պատկերան
Ձեռ. 1502, թերթ 558ա, 561ա, 36թ, 226գ, 434ա, 99ա:
72. Синаксарий, 1651г., Константинополь
Художник Маркос Паткераан
Рук. 1502, стр. 558a, 561a, 366, 226b, 434a, 99a.
72. Menalogy, 1651, Constantinople
miniaturist - Marcos Patkerahan
Ms. 1502, p. 558a, 561a, 36b, 226b, 434a, 99a.
73. Ավետարան, ժեղ.
Ձեռ. 8694, թերթ 213ա, 133ա, 184թ, 209ա, 151ա, 60թ:
73. Евангелие, XVIIв.
Рук. 8694, стр. 213a, 133a, 1846, 209a, 151a, 606.
73. Gospel, XVIIc.
Ms. 8694, p. 213a, 133a, 184b, 209a, 151a, 60b.
74. Ավետարան, ժեղ.
Ձեռ. 8694, թերթ 200ա, 142ա, 169թ, 34ա:
74. Евангелие, XVIIв.
Рук. 8694, стр. 200a, 142a, 1696, 34a.
74. Gospel, XVIIc.
Ms. 8694, p. 200a, 142a, 169b, 34a.
75. Ավետարան, ժեղ.
Ձեռ. 8694, թերթ 174թ, 111ա, 143թ, 221ա, 18ա:
75. Евангелие, XVIIв.
Рук. 8694, стр. 1746, 111a, 1436, 221a, 18a.
75. Gospel, XVIIc.
Ms. 8694, p. 174b, 111a, 143b, 221a, 18a.
76. Ավետարան, 1290թ., Կարս
Ձեռ. 2816, կազմաստառ:
76. Евангелие, 1290г., Карс
Рук. 2816, подкладка переплета
76. Gospel, 1290, Kars
Ms. 2816, lining of the cover
77. Ավետարան, ժեղ.
Ձեռ. 2666, կազմաստառ:
77. Евангелие, XVв.
Рук. 2666, подкладка переплета
77. Gospel, XVc.
Ms. 2666, lining of the cover

Օ Գ Տ Ա Գ Ո Ր Ծ Վ Ա Ծ Ա Խ Ո Յ Ն

NN	ԺԱՄԱՆԱԿ	ՎԱՅՐ	ԾԱՂԿՈՂ	ԲՈՎԱՍԴԱԿ.
189	1649	Ասպահան	Հայրապետ	Աստվածաշունչ
352	1367-1371	Սուլտան, Սուլիսաք	-----	Աստվածաշունչ
356	1318	Եղիկարդ	-----	Ավետարան
979	1286	Կիլիկիա	-----	ճաշոց
984	ԺԵ	-----	-----	ճաշոց
1382	1319	Հառիճավանք	-----	Ժողովածու
1502	1651	Կ. Պոլիս, Հովանավանք	Մարկոս Պատկերահան	Հայսմավուրք
1522	ԺԲ	Հովանավանք	-----	ճառընտիր
2666	ԺԵ	-----	-----	Ավետարան
2829	1333	-----	-----	Ավետարան
2930	1315	Խորդեանց անապատ	Մարգարե	Ավետարան
3722	1304	Նախիջևան	Միմեռն	Ավետարան
3793	1053	Սանդղկավանք	Հովհաննես	Ավետարան
4080	1292	-----	-----	Ավետարան
4519	1362	Երզնկա	-----	ճաշոց
4813	1338	-----	-----	Ավետարան
4814	1294	Տեր Հովսկան որդու վանք	Խաչեր	Ավետարան
4906	1331	Փոքր Ուռս	-----	Ավետարան
4995	ԺԵ	-----	-----	Ավետարան
5472	ԺԶ - ԺԵ	Հռովն	Զաքարիա Եպս. , Հակոբ Զուղայեցի	Պատմություն Աղեքսանդր Սակեղոնացու
5505	1321, 1504	Արտէ գյուղ / Ապահովիք / Վասպուրական	-----	Ավետարան
5511	ԺԵ	-----	-----	Ավետարան
5786	1336	Միս	Մարգիս Պիծակ	Ավետարան
6288	1211	Հաղբատ, Հռռովնոս	Մարգարե	Ավետարան
6289	1323	Գլածոր	Թորոս Տարոնացի	Ավետարան
6305	ԺԵ	Հերմոն / Սյունիք /	-----	Ավետարան
6420	1604	Խիզան	Մարգիս Խիզանցի	Ավետարան
7451	1320	Առաքելոց վանք / Տարոն /	-----	ճաշոց
7456	1319	Արծկեռ վանք	Վարդան	Ավետարան
7519	1327	Աղեթու վանք	-----	Ավետարան
7625	ԺԵ	-----	-----	Ավետարան
7629	1397	Խիզան	-----	Ավետարան
7642	1342	-----	-----	Ավետարան
7644	ԺԳ	Կիլիկիա	Ավետիք	Ավետարան
7648	1270	Կիլիկիա	-----	Ավետարան
7736	ԺԱ	Մողնի	Հովհաննես	Ավետարան
8694	ԺԵ	-----	-----	Ավետարան
9422	ԺԳ	Կիլիկիա	-----	Ավետարան
9721	1315	Եղեգիս	Բարդողիմե	Ավետարան

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ РУКОПИСЕЙ

NN	ВРЕМЯ	МЕСТНОСТЬ	МИНИАТЮРИСТ	СОДЕРЖАНИЕ
189	1649	Исфаган	Айрапет	Библия
352	1367-1371	Сухта, Сурхат (Крым)	-----	Библия
356	1318	Егвард	-----	Евангелие
979	1286	Киликия	-----	Служебник
984	XV	-----	-----	Служебник
1382	1319	Монастырь Арич	-----	Сборник
1502	1651	Константинополь, Ованнаванк	Маркос Паткараан	Синаксарий
1522	XII	Ованнаванк	-----	Лекционарий
2666	XV	-----	-----	Евангелие
2829	1333	-----	-----	Евангелие
2930	1315	Пустынь Хордеанд	Маргарэ	Евангелие
3722	1304	Нахичеван	Симеон	Евангелие
3793	1053	Сандухкаванк	Ованиес	-----
4080	1292	-----	-----	Евангелие
4519	1362	Ерзника	-----	Служебник
4813	1338	-----	-----	Евангелие
4814	1294	Монастырь Тер Усканворду	Хачер	Евангелие
4906	1331	Покр Урс	-----	Евангелие
4995	XV	-----	-----	Евангелие
5472	XVI-XVII	Рим	Закария Аванци, Акоп Джугаацি	История Александра Македонского
5505	1321,1504	Селение Арсе (Апауник)	-----	Евангелие
5511	XV	Васпуракан	-----	Евангелие
5786	1336	Сис	Саргис Пицак	Евангелие
6288	1211	Ахпат, Оромос	Маргарэ	Евангелие
6289	1323	Гладзор	Торос Таронаци	Евангелие
6305	XV	Гермон (Сюник)	-----	Евангелие
6420	1604	Хизан	Саргис Хизанци	Евангелие
7451	1320	Монастырь Аракелоц (Тарон)	-----	Служебник
7456	1319	Монастырь Арицке	Вардан	Евангелие
7519	1327	Монастырь Ахет	-----	Евангелие
7625	XV	-----	-----	Евангелие
7629	1397	Хизан	-----	Евангелие
7642	1342	-----	-----	Евангелие
7644	XIII	Киликия	Аветис	Евангелие
7648	1270	Киликия	-----	Евангелие
7736	XI	Могни	Ованиес	Евангелие
8694	XVII	-----	-----	Евангелие
9422	XIII	Киликия	-----	Евангелие
9721	1315	Ехегис	Бардогиме	Евангелие

FRANCE LIST OF MANUSCRIPTS

NN	DATE	PLACE	MINIATURIST	CONTENT
189	1649	Ispahan	Herapet	Bible
352	1367-1371	Soukhta, Sourkhat (Crimea)	-----	Bible
356	1318	Yekhvard	-----	Gospel
979	1286	Cilicia	-----	Lectionary
984	XV	-----	-----	Lectionary
1382	1319	Monastery of Haricha	-----	Miscellany
1502	1651	Constantinople	Marcos	Menology
1522	XII	Hovanavank	-----	Homilies
2666	XV	-----	-----	Gospel
2829	1333	-----	-----	Gospel
2930	1315	Khordeanis	Margareh	Gospel
3722	1304	Nakhichevan	Simeon	Gospel
3793	1053	Sandoughka vank	Hovhannes	Gospel
4080	1292	-----	-----	Gospel
4519	1362	Yerznka	-----	Lectionary
4813	1338	-----	-----	Gospel
4814	1294	Ter Houskan Vordu Monastery	Khacher	Gospel
4906	1331	Pokr Ours	-----	Gospel
4995	XV	-----	-----	Gospel
5472	XVI-XVII	Rome	Bishop Zakaria, Hakob Joukhayetsy	History of Alexander the Great
5505	1321,1504	Village of Arse (Apaunik)	-----	Gospel
5511	XV	Vaspurakan	-----	Gospel
5786	1336	Sis	Sarguis Pitsak	Gospel
6288	1211	Hakhpat, Horomos	Margareh	Gospel
6289	1323	Gladzor (Syunik)	Toros Taronatsy	Gospel
6305	XV	Hermon Syunik	-----	Gospel
6420	1604	Khizan	Sarguis	Gospel
7451	1320	St. Apostles	-----	Lectionary
7456	1319	Artskeh	Vardan	Gospel
7519	1327	Monastery of Akhet	-----	Gospel
7625	XV	-----	-----	Gospel
7629	1397	Khizan	-----	Gospel
7642	1342	-----	Avetis	Gospel
7644	XIII	Cilicia	-----	Gospel
7648	1270	Cilicia	-----	Gospel
7736	XI	Mokhny	Hovhannes	Gospel
8694	XVII	-----	-----	Gospel
9422	XIII	Cilicia	-----	Gospel
9721	1315	Yekhegus	Bardokhime	Gospel

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱԾԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ. ԿԵՆԴԱՆԱԶԱՐԴԵՐ
Ալբոմ
1996

Խմբագիրներ՝ **Օ. Մարկոսյան, Մ. Սահակյան, Ն. Թովմասյան**
Նկարիչ և գեղ.խմբագիր՝ **Վ. Կարապետյան**
Մանրանկարների պատճենահան՝ **Փ. Հովհաննիսյան**
Տեխ. խմբագիր՝ **Ս. Սիմոնյան**
Համակարգչ. շարվածք՝ **Վ. Խաչադրյան**

Արվեստի "ԱՆԱՐԻԾ" հրատարակչություն
Տնօրեն՝ **Ա. Ռոկանյան**
Երևան, Խահակյան, 28

"ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ" հրատարակչության տպարան
Տնօրեն՝ **Վ. Մարկոսյան**
Երևան, Արշակունյաց, 2

Армянская миниатюра

Armenian miniature

ЗООМОРФНАЯ ОРНАМЕНТИКА ZOOMORPHIC ORNAMENTATION

